A MAGYAR TÖRTÉNELEM REJTÉLYEI

WALLENBERG ELTŰNÉSE

Az előző oldalon:
„UGYANAZZAL A KÉZZEL" – a címoldalon látható Wallenberg-arcképet Peter Malkin festette egy Magyarország-térképre. Malkin volt az az izraeli titkosszolgálati ügynök, aki 1960-ban Argentínában elfogta Adolf Eichmannt.

WALLENBERG ELTŰNÉSE

R. Wallenberg

Bern Andrea

Kossuth Kiadó

Bevezető

2
SOMOGYI KÖNYVTÁR 888027 35 1881 17 SZEGED
327 B56

Somogyi-könyvtár, Szeged
S000614838

Új fogoly érkezett 1945. február 6-án a vizsgálati fogságukat töltő gyanúsítottak elhelyezésére szolgáló moszkvai Belső börtön, közismert nevén a Lubjanka 121-es cellájába. Svéd volt, de Budapestről hozták, vonattal, Raoul Wallenberg néven mutatkozott be, s arra panaszkodott, hogy útja során írt valamit, amit elvettek tőle. „Kémregényt" – idézte fel a budapesti embermentő svéd diplomata szavait egy évtizeddel később cellatársa, Gustav Richter, aki nem sokkal korábban, 1942 és 1944 nyara között a bukaresti zsidóság deportálásáért felelős SS-megbízott volt.

Nehéz elhinni, hogy Wallenberg, akit világéletében untattak a könyvek, aki mindig gyenge volt irodalomból, regényt írt volna unalmában. Az még kevésbé valószínű, hogy börtönrabsága első óráiban éppen erről panaszkodott volna ismeretleneknek. Inkább tűnik ez a megjegyzés jellemző, sötét tónusú, idegességét elütő humora kesernyés grimaszának, ahogy, túljutva a börtönregisztráción – ami számos visszaemlékező szerint együtt járt meztelenre vetkőztetéssel, megalázó motozással és fertőtlenítéssel – éppen lepakolt a cellában, és szembesül a ténnyel, hogy lakótársa egy deportálásokért felelős nemzetiszocialista tiszt. Köztudott, hogy vizsgálati fogságuk idején a szovjet állambiztonsági szervek letartóztatottjaival számos visszaemlékező vallomást írattak. Valószínűleg erre utalhatott a megjegyzés.

Wallenberg soha nem tért haza a Szovjetunióból. Első börtönnapjának ez a rövid momentuma számos talányt rejt: hatalmas szakirodalma ellenére még mindig rengeteg kérdés övezi Wallenberg küldetésének előzetes háttértárgyalásait, hogy kötődhetett-e missziója amerikai, brit, svéd, német titkosszolgálati szervekhez, van-e összefüggés Raoul Wallenberg szovjet fogsága és két vagyonos bankár-nagybátyja háború alatti, német nagyvállalatokat fedő tőketranzakciói között?

Az orosz levéltárak máig nem engedélyezik a Wallenbergre vonatkozó iratok szabad kutatását, s a Wallenberg család is elzárkózik a Stockholms Enskilda Bank háború alatti dokumentumainak megnyitásától. Így csupán töredékes információk állnak a kutatók rendelkezésére arról, hogy mi történt 1939 és 1944 között a két nagy tekintélyű bankár, Jacob és Marcus Wallenberg tárgyalóasztalánál, menynyit tudhatott erről unokaöccsük, s hogy a két fivér neve és háború alatti tevékenysége szerepet játszott-e abban, hogy az amerikai Háborús Menekültügyi Hivatal, a War Refugee Board éppen Raoult választotta budapesti embermentő missziójához.

A szakma nem tehet mást, mint a kutatható forrásokat elemzi.

Azonban a történet rekonstruálható része is hiányos még. Milyen akciókban vállalt szerepet Wallenberg Budapesten? Hogyan és milyen feltételekkel zajlott a védőútlevelek kiadása? Kikkel állt kapcsolatban a svéd diplomata? E kérdések pontos megválaszolását rengeteg mítosz nehezíti. Ezek kitöltik ugyan a kép hiányzó mozaikdarabjait, ám a valóság feltárását csak akadályozzák.

A magyar Wallenberg-kutatás mindemellett is óriási elmaradásban van a téma nyugati kutatóinak tudásával szemben. Negyedszázaddal ezelőtt, 1991-ben juthatott először hozzá egy svéd–orosz bizottság a moszkvai Lubjanka börtön levéltárának – erősen szelektált és retusált – anyagaihoz. Az ekkor nyilvánosságra került dokumentumok egy kis töredéke volt az utolsó forrásbázis, amelyet a magyar szakmai köztudat az elmúlt évtizedek külföldi publikációiból ismer és használ (legfőképpen Ember Máriának köszönhetően). Szinte semmi egyéb nem jutott el Hegyeshalomtól keletre az elmúlt húsz esztendő folyamán a svéd és amerikai forráskiadványokból, tudományos munkákból. Kivételt képez Bengt Jangfeldt Wallenberg-életrajza, amely 2014-ben jelent meg Magyarországon. Mivel azonban a szerző a mitologizáló Wallenberg-irodalom egyik legmarkánsabb képviselője, a munka kevés új forrással, de annál több új ruhába öltöztetett régi legendával gazdagította a svéd embermentőről szóló hazai közbeszédet.

E kötet célja, hogy az elmúlt évtizedek – nagyrészt tengerentúli – kutatásait beemelje a magyar köztudatba, másrészt pedig elemeire bontsa és nagyító alá helyezze a Magyarországon és a Gulag-táborokban az elmúlt hetven év alatt Wallenbergről keletkezett legendákat, visszaemlékezéseket.

Útkeresés

A svédországi Lidingö szigetén, 1912. augusztus 4-én egy frissen megözvegyült fiatalasszonynak, Maria Sofia Wallenbergnek kisfia született. „Nagyon örülök, hogy burokban jött világra – jegyezte fel a gyermek anyai nagyanyja –, a babona szerint ez jót jelent. Hogy mit, azt nem tudom."

A kisfiú – fiatalon elhunyt apja és a neveltetését felvállaló apai nagyapja után – a Raoul Gustaf keresztneveket kapta. Az idősebb Gustaf, aki évtizedekkel korábban kiszorult családja Svédország-szerte híres pénzintézetének, a Stockholms Enskilda Banknak vezetőségéből, diplomata volt. A fiúnak saját tapasztalatai nyomán széles körű, nemzetközi nevelést kívánt biztosítani – már középiskolás korában rendszeresen küldte hosszú külföldi nyaralásokra Svájcba, Angliába, Németországba. A fiú így rövidesen jól megtanult angolul, németül és valamennyire franciául is.

Édesanyja hatéves korában újra férjhez ment, egy stockholmi orvosprofesszorhoz, Fredrik von Dardelhez. Az új házasságból Raoulnak két testvére született, Guy és Nina.

Gyerekkorától nyilvánvaló volt, hogy gondolkodása némiképp más, mint a körülötte élőké. Tanulmányi eredményei nem voltak fényesek, vitakészsége azonban kiváló, érdeklődése széles körű és semmiképp nem elméleti. Gyakorlatias volt, problémamegoldási javaslatai azonban szokatlanok, mások számára sokszor zagyvák, pedig volt bennük rendszer, s ha teret kapott, általában sikerre is vitte őket. Mindez, tetézve nagyon vékony testalkatával, ami viszont erős akarattal és kitartással párosult, furcsa csodabogárrá tette őt a kortársai szemében.

Leveleiből egyéni humor sugárzik, általában saját magát nevette ki, meglehetősen szárazon és pontos érzékkel karikírozva önnön hibáit.

Középiskolái elvégzése után úgy döntött, építészmérnök lesz. Nagyapja tengerentúli egyetemeket ajánlott a figyelmébe. Nem túl kimagasló osztályzatai miatt a híres amerikai intézmények szóba sem jöhettek, választásuk így a jó nevű, de a kontinensen kívül alig ismert Michigani Egyetemre esett. Az építészhallgatóként Ann Arborban töltött öt év egészen új világot nyitott számára. Járt az ohiói Toledóban, New Yorkban, nagy körutazást tett Kanadában és Mexikóban. Átélt egy elnökválasztási kampányt (amely Franklin D. Roosevelt győzelmét hozta), dolgozott önkéntesként az 1933-as

◄ **WALLENBERG ÉS ÉDESANYJA 1915-BEN**

RAOUL ÉS FÉLTESTVÉRE, Guy von Dardel 1920-ban

„Adja Isten, hogy e gyámoltalan csöppség, az Önök unokája, sok örömükre legyen eljövendő napjaikban, és valamiképp beteljesítse a várakozásokat, amelyeket fiukhoz fűztek."

(Raoul anyai nagyanyjának levele az apai nagyszülőkhöz néhány nappal unokájuk születése után)

► **WALLENBERG ÉS NAGYAPJA**

HAIFA AZ 1930-AS ÉVEK MÁSODIK FELÉBEN

SVÉDORSZÁG PAVILONJA a chicagói világkiállításon

chicagói világkiállításon, a sajtóban nagy érdeklődéssel követte a világ vezető gazdasági hatalmának kilábalását a válságból. Úgy tűnt, a csodabogár megtalálta a helyét ebben az európaitól nagyon különböző társadalomban. Tanárai kiemelkedőnek ítélték a munkáit, a lányok pedig furcsamód szerették.

Amikor egyetemi tanulmányai 1935-ben véget értek, nagyapja további szakmai gyakorlatokra küldte – ezek viszont inkább a bankáréletre, az üzletemberi jövőre voltak hivatva felkészíteni őt. Először Dél-Afrikában, Johannesburgban dolgozott gyakornokként egy építő- és vegyipari termékekkel kereskedő vállalatnál. Bár első pillanatban lenyűgözte a város látványa, később csalódnia kellett. Sem a munkát, sem főnökeit nem szívelte. 1937-ben Haifába utazott, ahol egy holland fenntartású banknál gyakornokoskodott. Érdekes, hogy a fiú, akit a Wallenberg családon belül „zsidósnak" tartottak anyai ága miatt, megérkezésekor nemhogy közösséget, de különösebb szimpátiát sem érzett a népcsoporttal. Ám véleménye hamar megváltozott, köszönhetően munkatársainak, akik elfogadták őt. Itt találkozott Németországból menekült zsidókkal, akiktől először hallott a zsidóüldözés megrázó eseményeiről. A bankárjövő ellen azonban lázadozott – építész vagy üzletember szeretett volna lenni, de leginkább a kettő egyszerre.

Gustaf Wallenberg 1937 márciusában hunyt el. Öröksége anyagi függetlenséget adott Raoulnak, innentől azonban patrónus nélkül maradt. A Stockholms Enskildát irányító két nagybátyja – Jacob és Marcus – nem engedte komolyabb banki pozícióba. Feszélyezte őket a furcsa gondolkodású,

Raoul levele nagyapjához

Hogy az igazat megvalljam, nem igazán érzem magam a bankba valónak; a bankigazgatóban kell lennie valaminek a bíróból, szükséges, hogy nyugodt, hideg és cinikus legyen. Freund [Raoul haifai főnöke] és Jacob Wallenberg tipikusan ilyenek, én pedig annyira különbözöm tőlük, hogy jobban már nem is lehetne. Több hajlandóságot érzek arra, hogy pozitívan dolgozzam valamiért, mint hogy folyton nemet mondjak az embereknek.

1936. július 6.

(Tótfalusi István fordítása)

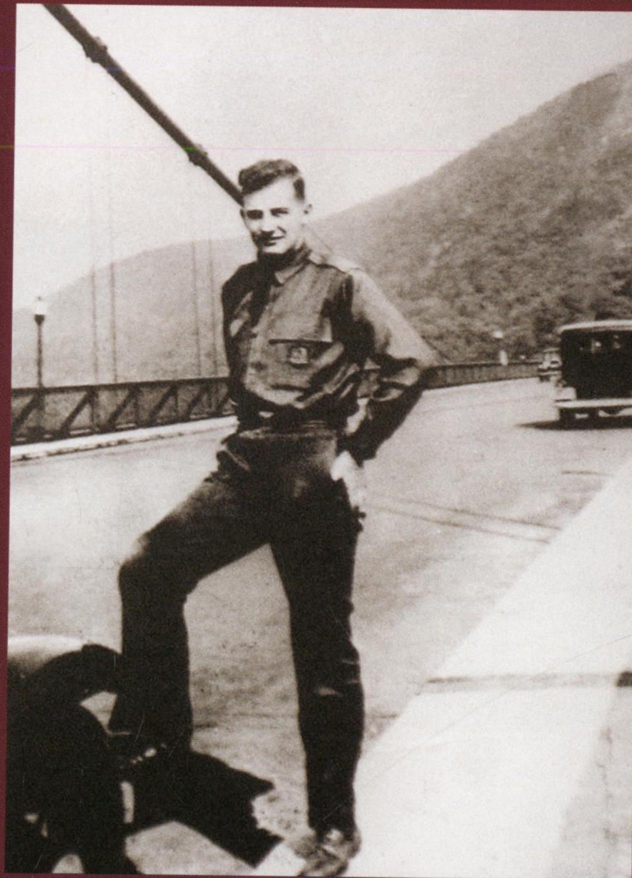
A chicagói világkiállítás

Az 1933. május 27-én megnyílt chicagói világkiállítás a város centenáriumának megünneplését is szolgálta egyben. Tematikus vezérmotívuma a megelőző száz év technikai fejlődése volt: „A tudomány feltalálja, az ipar fejleszti, az ember a kényelmére alakítja!"

Svédország a modern dizájn és iparművészet alkotásait mutatta be. Az egyetemista Raoul Wallenberg 1933 nyarán önkéntesként dolgozott hazája kiállítási pavilonjában: látogatókat kalauzolt, emléktárgyakat árusított, takarított, reklámokat osztogatott. Egészen egyéni gondolkodásmódjára jellemző, hogy amikor úgy ítélte meg, az épület előtt kiállított kortárs szobrok – Carl Milles svéd művész alkotásai – megvilágítása nem megfelelő, a szomszédságukban működő függővasút kezelőit kereste fel, s meggyőzte őket, hogy a szerkezet kivilágítása attraktívabb lenne, ha reflektoraikat lefelé fordítanák. „...azóta minden éjjel lágy fényben fürdik a kertünk, ingyen"– büszkélkedett anyjának írott levelében. Ez az élelmes problémamegoldó képesség a szó szoros értelmében életmentőnek bizonyult majdani budapesti missziója idején.

WALLENBERG ANN ARBORBAN

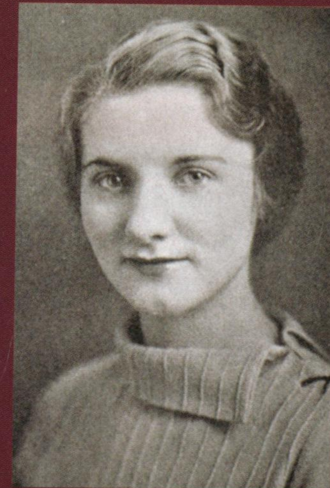

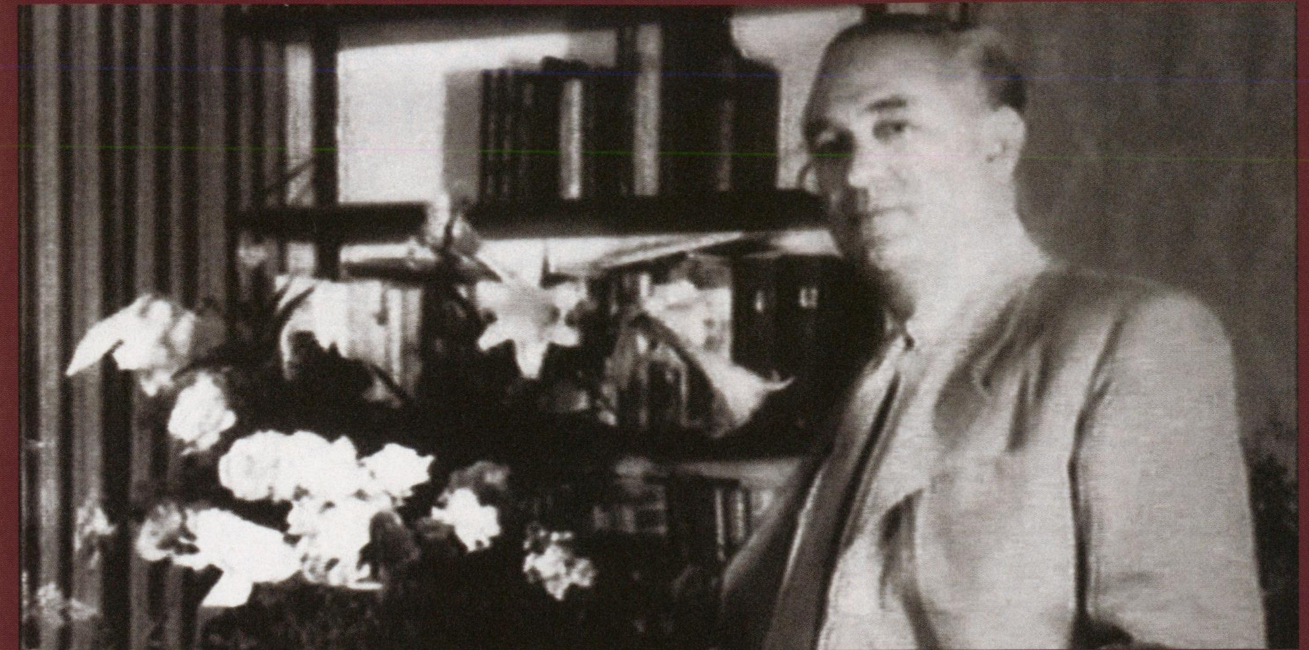
... ÉS A NEW YORK ÁLLAMBELI BEAR MOUNTAIN HÍDNÁL

AZ ÉPÍTÉSZHALLGATÓK BÁLJA
a Michigani Egyetemen – elöl jelmezben, homlokához emelt kézzel Raoul, mellette Bernice Ringman svéd népviseletben

BERNICE RINGMAN,
Raoul amerikai barátnője

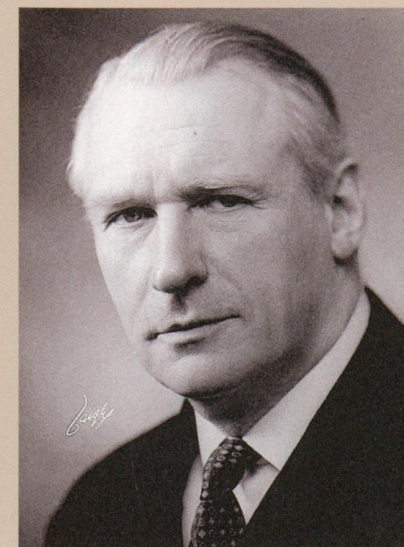

LAUER KÁLMÁN

sokat beszélő fiú, és talán úgy érezték, hogy elszántságával az ő posztjukat szemelte ki magának. Pedig célja továbbra sem a bankárszakma volt, a Wallenberg-birodalom más cégeiben keresett volna pozíciót. Kisebb megbízásokat kapott tőlük, többször küldték futárként külföldre, de stabil állást nem adtak neki. Több vállalkozásba belefogott, ezek azonban nem bizonyultak sikeresnek.

Végül 1941-ben Jacob Wallenberg – akivel a két bankár közül nyilvánvalóan szorosabb kapcsolatot ápolt – beajánlotta egy, az Enskilda-érdekszférához kötődő, saját piacán jelentős nemzetközi forgalmat bonyolító, a Wallenberg-birodalom nagyvállalataihoz képest azonban elenyésző tőkéjű, a magyar-zsidó származású Lauer Kálmán vezette élelmiszer-kereskedelmi céghez, a Mellaneuropeiska Handels AB-hez. Ennek külkereskedelmi igazgatójaként járt gyakran Svájcban, Franciaországban, Ausztriában, Németországban és – két alkalommal – Magyarországon is.

◄

JACOB WALLENBERG

Raoul 1936 végére egyértelműen bankár rokonai értésére adta, hogy semmilyen pozíciót nem kíván magának az Enskilda Bankban.

►

MARCUS WALLENBERG

Wallenberg Budapesten

E kötet egyik kulcskérdése, hogy Wallenberg miként került kapcsolatba a Roosevelt amerikai elnök kabinetirodájának közvetlenül felelő zsidómentő szervezettel, a Háborús Menekültügyi Hivatallal, s hogy ez a szál mennyire játszhatott közre letartóztatásában.

Magyarország német megszállását követően, 1944 áprilisában megindult a vidéki magyar zsidóság gettósítása, majd deportálása. Lauer Kálmán családja is érintett volt – küszöbön állt felesége Kecskeméten élő szüleinek elhurcolása. Az európai zsidóság megsemmisítésére irányuló német politikai tervek és gyakorlati lépések – amelyekről az amerikai külügyminisztérium már 1943 elején tájékoztatott – az Egyesült Államok Kongresszusának számos zsidó származású döntéshozóját is családilag érintették. Így 1944 januárjában a Zsidó Világkongresszus anyagi hátterével, az elnöki hivatali apparátus részeként létrejött a Háborús Menekültügyi Hivatal (War Refugee

HENRY MORGENTHAU AMERIKAI PÉNZÜGYMINISZTER, a WRB létrehozásának kezdeményezője – ő volt Roosevelt kormányának egyetlen zsidó származású tagja

A vidéki zsidóság elhurcolása

1944 tavaszán a megszálló német csapatokkal együtt érkezett az Adolf Eichmann vezette, deportálásokkal megbízott Sondereinsatzkommando, nagyjából 20 tiszttel és 120 főnyi kiszolgáló személyzettel. A szervezet utasítására a magyar belügyi szervek 1944. május közepére az ország teljes zsidó lakosságát gettókba zárták, elszállításukat megkönnyítendő. Május 15-e és július 9-e között pedig, Európában egyedülálló gyorsasággal, mintegy 432 ezer embert, a teljes vidéki zsidó népességet deportálták, a hivatalos indok szerint „munkaerő-kölcsönzés" céljából. Ez utóbbi ellenére vagonokba kerültek az idősek, csecsemők, hadirokkantak és súlyos betegek is, akiket megérkezésük után azonnal, míg családtagjaikat csupán munkaképtelenné válásukkor terelték gázkamrába.

1944. július 9-én Horthy Miklós kormányzó – köszönhetően az egyre erősebb nemzetközi tiltakozásnak, illetve a hozzá július 1-jén eljutó auschwitzi jegyzőkönyvnek (melyben két egykori rab, sikeres szökését követően feljegyezte a megsemmisítő táborban látottakat, többek között, hogy ott gázkamrák, krematóriumok működnek) – végül leállította a deportálásokat.

A ZALAEGERSZEGI GETTÓ BEJÁRATA 1944 májusában

A SVÉD KÖVETSÉG MINERVA UTCAI ÉPÜLETE, ahol az első hetekben a védőútlevelek kiadása folyt

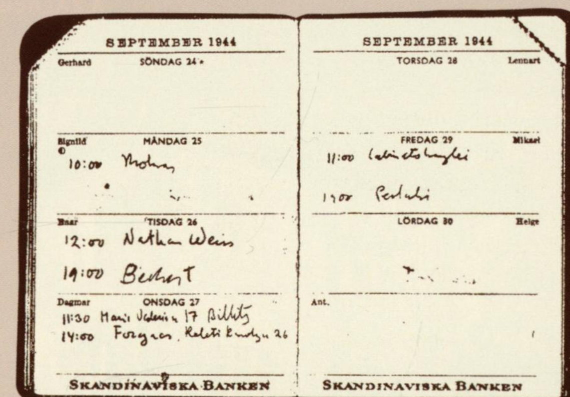

WALLENBERG ÉS MUNKATÁRSAI a „C" iroda Üllői úti székhelyén

Board; WRB) a halálos veszélybe került közép-európai zsidóság megsegítésére.

Wallenberg és a szervezet kapcsolatáról, annak következményeiről sok szó esik még, itt egyelőre legyen elég annyi, hogy 1944 májusában Lauer megismerkedett a WRB stockholmi megbízottjával, Iver C. Olsennel. Két hónappal később, 1944. július 9-én, vasárnap Raoul Wallenberg a WRB megbízottjaként, a budapesti svéd követséghez titkári beosztásban akkreditálva, svéd diplomata-útlevéllel megérkezett a Keleti pályaudvarra. Ugyanezen a napon indultak az utolsó deportáló vonatok Budapest környéki állomásokról.

Horthy Miklós kormányzó két nappal korábban végre elrendelte a deportálások leállítását. A vidéki zsidóság – így Lauer családja – életét ez már nem mentette meg, Budapest nagyjából 150 ezer fős zsidó lakossága azonban egy időre fellélegezhetett. Adolf Eichmann elhagyta Magyarországot. A svéd követség „C" osztályának missziója így az első hónapokban biztonsági intézkedéseket hajtott

Wallenberg zsebnaptára

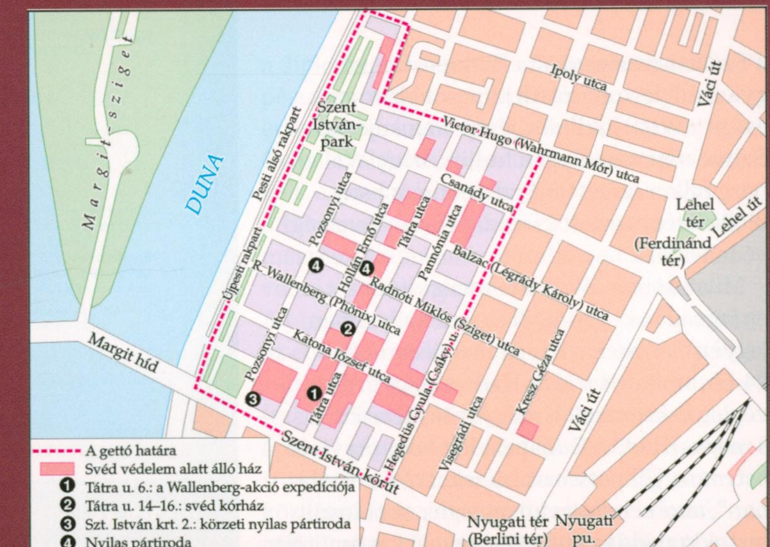
A naptárban és a telefonszámjegyzékben – amelyeket a szovjetek 1989-ben adtak vissza a családnak – szereplő nevek számos rejtélyt hordoznak. A zsebnaptárban szerepel Horthy Miklós neve. Bár Raoul első életrajzírója, Lévai Jenő tényként említette a július 29-i audienciát, a svéd diplomata életét kutató történészek sokáig egybehangzóan úgy gondolták, a bejegyzés legfeljebb ifjabb Horthy Miklósra vonatkozik, a kormányzóval Wallenberg soha nem találkozott. Horthy Miklós feleségének és Raoul unokanagynénjének, Ebba Bondénak nemrég Angliában előkerült baráti hangú levelezése azonban újra feléleszttette a kérdést, melyre biztos választ adni egyelőre nem lehet.

MUNKASZOLGÁLATOSOK A JÓZSEFVÁROSI PÁLYAUDVARON. A felvételt Wallenberg munkatársa, Veres Tamás rejtett kamerával készítette 1944. november 28-án. A képen látható férfiakat Wallenberg kimenekítette a pályaudvarról, és a nemzetközi gettó egyik védett házába kísérte.

végre. A svéd családi vagy gazdasági kapcsolatokkal rendelkező kérelmezők számára kiadott svéd védőokmányok egészen 1944 októberéig csupán az előzmények ismeretében megtett óvintézkedések voltak. Olsen fel is jegyezte feletteseinek: „Az a közvetlen benyomásom, hogy a külügyminisztériumot kissé zavarba ejtette Wallenberg budapesti aktivitása, túl erősnek találják a tempóját." Másrészt viszont szükség volt a védőútlevéllel ellátott személyek lakhatásának biztosítására és ellátására is. Wallenberg – Michiganből hozott gyors és racionális szervezőképességével – néhány hét alatt több száz fővel működő apparátust hozott létre, logisztikai irodákkal, körzeti vezetőségekkel, kórházakkal.

A nyilas hatalomátvétel után a helyzet gyökeresen megváltozott. Az újrainduló deportálások és a gettósítások miatt a „C" iroda gyakorlatilag napi 24 órában dolgozott. Tengernyi irodalma van ezen hónapok eseménytörténetének, részletesen taglalják, kik milyen mentőakciókat és ellenállási gócokat szerveztek

A NEMZETKÖZI GETTÓ hivatalosan az 1944. november 29-i belügyminiszteri rendelet alapján jött létre, a térképen jelölt határai ekkortól értendőek. Ezt az időpontot megelőzően csak a csillagos és védett házak különültek el. A térkép az áttekinthetőség kedvéért csak a svéd védett házakat tünteti fel. Ezek mellett négy ház vatikáni, négy spanyol, kettő portugál védettséget élvezett. A Nemzetközi Vöröskereszt védettsége alatt egy ház állott, kettő pedig kormányzói, illetve belügyminiszteri védettség alatt.

Budapest ostroma

1944. november elején jelentek meg az első szovjet tankok Budapest határában. A nyilas vezetés nem zárkózott el a főváros – Róma, és Athén mintájára történő – nyílt várossá nyilvánításától, Hitler azonban november 23-án elrendelte a védelmet „az utolsó tégláig", december 12-én pedig, ezt nyomatékosítandó, erődvárossá nyilvánította Budapestet. Tisztában voltak azzal, hogy ha elesik, a Vörös Hadsereget semmi nem állítja meg Bécsig. December 24-ről 25-re virradó éjszaka zárult be végleg a 2. és a 3. ukrán front gyűrűje a magyar főváros körül, s megkezdődött a világháború Sztálingrád utáni leghosszabb és legvéresebb város ostroma. A pesti oldal január 18-ra került teljes mértékben szovjet kézre, majd egy hónappal később, február 13-án Budán is megszűnt az ellenállás.

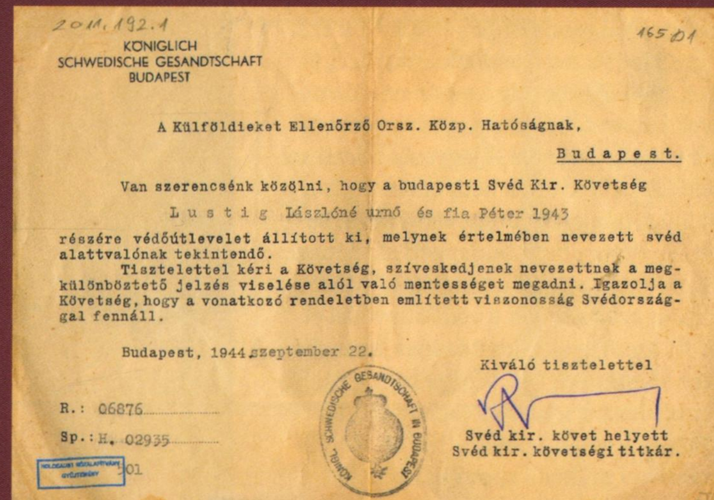

A HAZAI BANK ROMOS ÉPÜLETE 1945 elején

a Szálasi-rezsim uralta Budapesten, s hogyan, milyen pontokon kapcsolódtak ezek össze a WRB kiküldöttjének munkájával. Szinte napra pontosan tudjuk, hogy Wallenberg mikor, kivel tárgyalt, honnan hány üldözöttet mentett ki irodája svéd követségi védelem alá.

Mivel könyvünk Wallenberg eltűnését és fogságának rejtélyét elemzi mélyebben, legyen elég annyi, hogy 1944. december 24-én, amikor a Vörös Hadsereg gyűrűje végleg összezárult a magyar főváros körül, s megkezdődött Budapest két hónapig tartó ostroma, Újlipótváros „nemzetközi gettójában", ahol semleges követségek okmányait birtokló zsidó származású lakosokat gyűjtött össze a magyar állam, mintegy hatezren rendelkeztek Wallenberg aláírásával ellenjegyzett svéd követségi védőútlevéllel *(Schutzpass)*.

1944 karácsonyán nyilas egységek betörtek a svéd követség Gyopár (ma Minerva) utcai épületébe, s alkalmazottait elhurcolták –

2011.192.1 165 01

KÖNIGLICH
SCHWEDISCHE GESANDTSCHAFT
BUDAPEST

A Külföldieket Ellenőrző Orsz. Közp. Hatóságnak,

Budapest.

Van szerencsénk közölni, hogy a budapesti Svéd Kir. Követség

L u s t i g Lászlóné urnő és fia Péter 1943

részére védőútlevelet állított ki, melynek értelmében nevezett svéd alattvalónak tekintendő.

Tisztelettel kéri a Követség, szíveskedjenek nevezettnek a megkülönböztető jelzés viselése alól való mentességet megadni. Igazolja a Követség, hogy a vonatkozó rendeletben említett viszonosság Svédországgal fennáll.

Budapest, 1944 szeptember 22.

Kiváló tisztelettel

Svéd kir. követ helyett
Svéd kir. követségi titkár.

R.: 06876
Sp.: H. 02935
01

IGAZOLÁS a Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóságnak svéd védőútlevél kiállításáról, Wallenberg aláírásával.

► **A SVÉD KÖVETSÉG VÉDŐÚTLEVELE** Carl Ivan Danielsson követ aláírásával, balra lent Wallenberg kézjegyével. Danielsson maga is részt vett részt az üldözöttek mentésében; nem kis részben az ő szervezőmunkájának és állhatatosságának köszönhető Wallenberg és Per Anger tevékenységének sikere. Munkatársaival együtt az ostrom alatt is a fővárosban maradt és tovább dolgozott.

RAOUL WALLENBERG

SVÉD DIPLOMATÁT
ÜLDÖZÖTT MAGYAR ZSIDÓK EZREINEK
MEGMENTŐJÉT 1945 JANUÁRJÁBAN EBBŐL
A HÁZBÓL HURCOLTÁK EL A SZOVJETÚNIÓBA.
AHOL A SZTÁLINI TERROR ÁLDOZATA LETT.

DER SCHWEDISCHE DIPLOMAT. DER RETTER VON
TAUSENDEN VERFOLGTEN UNGARISCHEN JUDEN
WURDE IM JANUAR 1945 AUS DIESEM HAUS IN DIE
SOWJETUNION VERSCHLEPPT WO ER DEM TERROR
DES STALINISMUS ZUM OPFER FIEL

RAOUL WALLENBERG EGYESÜLET ·2001·

WALLENBERG-EMLÉKTÁBLA a Benczúr utca 16. számú házon

► **A BENCZÚR UTCA 16.** számú házban működött a Vöröskereszt irodája (ma Ausztria nagykövetsége)

SCHUTZ-PASS Nr. 1/145

Name: / Név: Judith K o p s t e i n
Wohnort: / Lakás: Budgest
Geburtsdatum: / Születési ideje: 30. Jan 1930
Geburtsort: / Születési helye: Budapest
Körperlänge: / Magasság: 171 cm
Haarfarbe: / Hajszín: blond Augenfarbe: / Szemszín: blau

Unterschrift: / Aláírás:

SCHWEDEN SVÉDORSZÁG

Die Kgl. Schwedische Gesandtschaft in Budapest bestätigt, dass der Obengenannte im Rahmen der — von dem Kgl. Schwedischen Aussenministerium autorisierten — Repatriierung nach Schweden reisen wird. Der Betreffende ist auch in einen Kollektivpass eingetragen.

Bis Abreise steht der Obengenannte und seine Wohnung unter dem Schutz der Kgl. Schwedischen Gesandtschaft in Budapest.

Gültigkeit: erlischt 14 Tage nach Einreise nach Schweden.

A budapesti Svéd Kir. Követség igazolja, hogy fentnevezett – a Svéd Kir. Külügyminisztérium által jóváhagyott – repatriálás keretében Svédországba utazik.

Nevezett a kollektív útlevélben is szerepel.

Elutazásáig fentnevezett és lakása a budapesti Svéd Kir. Követség oltalma alatt áll.

Érvényét veszti a Svédországba való megérkezéstől számított tizennegyedik napon.

Reiseberechtigung nur gemeinsam mit dem Kollektivpass. Einreisewisum wird nur in dem Kollektivpass eingetragen.

Budapest, den 20. August 1944

KÖNIGLICH SCHWEDISCHE GESANDTSCHAFT
SVÉD KIRÁLYI KÖVETSÉG

Kgl. Schwedischer Gesandte

a diplomáciai missziót a németek közbelépése mentette meg. Wallenberg csak hírből értesült az eseményről, mivel az ostromot ő a pesti oldalon vészelte át. Ennek két oka volt: egyrészt irodái és védett házai mind a városnak ebben a felében helyezkedtek el, másrészt hamarabb mutatkozott esély felvenni a kapcsolatot a szovjet csapatokkal. A támadás azonban nyilvánvalóvá tette, hogy az eddigi protektorok maguk is üldözöttekké váltak. Wallenberg egy ideig a Hazai Bank (ma a brit nagykövetség) Harmincad utcai épületének pincéjébe húzódott, majd január 11-től a frontvonalhoz ekkor már nagyon közel eső Benczúr utca légoltalmi helyiségében, ahol a Nemzetközi Vöröskereszt „T" osztályának irodája volt.

1945. január 13-án a 2. ukrán front 30. lövészhadosztálya a Városliget felől támadva tört előre a Duna irányába. A Benczúr utcai iroda vezetője, Wilhelm György emlékei szerint Wallenberg az első érkező szovjet egység vezetőjének felmutatta követségi

KÖNYVTÁR 888027 1881 SZEGED

Langfelder Vilmos

1912-ben született, apja mérnök volt. Ő maga is a budapesti Műegyetemen szerzett gépészmérnöki oklevelet. A zsidó gyökerű – bár katolikus vallású – családnak sikerült megkapnia a svéd követségi okmányokat. Langfelder 1944 októberétől az Üllői út 2–4. sz. alatti épületbe került, ahol a svéd követség humanitárius osztályán dolgozott. Valószínűleg német nyelvtudása és autóvezetési gyakorlata révén lett Wallenberg sofőrje és legközvetlenebb munkatársainak egyike.

igazolványát, és irattáskáját, pénzét hátrahagyva, sofőrjével, Langfelder Vilmossal a frontvonalból hátrafelé távozott el.

Három nappal később egy bizonyos Alekszandr Dmitrijenko őrmester kézírásos levélben értesítette a 2. ukrán front kémelhárító parancsokságát, hogy „Az általunk elfoglalt Benczúr utca 16. számú házban tartózkodik a budapesti svéd követség titkára, Raoul Wallenberg és gépkocsivezetője. (...) Wallenberg átadott egy Stockholmba címzett, német nyelvű táviratszöveget, amely nálam van. Kéri, közöljük, hogy az általunk megszállt területen tartózkodik. (...) Raoul Wallenberget és gépkocsivezetőjét elhelyeztük és védelem alá helyeztük. Várom utasításait."

A kurta válasz még ugyanaznap megérkezett a 2. ukrán front politikai főosztályának vezetőjétől: „Táviratot nem továbbítani. Egyelőre visszatartani." Ő maga azonban elküldhette az üzenetet Moszkvába, hiszen még szintén ezen a napon Molotov külügyi népbiztos helyettese, Vlagyimir Gyekanozov értesítette Staffan Söderblom moszkvai svéd követet, hogy Raoul Wallenberget a Vörös Hadsereg katonái megtalálták és biztonságba helyezték.

SZOVJET KATONÁK a felrobbantott Erzsébet híd hídfőjénél, a pesti oldal elfoglalása utáni napokban

A hír elérkezett tehát Moszkvába. Másnap, január 17-én Nyikolaj Bulganyin helyettes védelmi népbiztos a következő utasítást adta ki a 2. ukrán front parancsnokságának és a katonai elhárítás (SZMERS) szerveinek továbbításra: „Raoul Wallenberget, akire Pest keleti felében, a Benczúr utcában találtak rá, haladéktalanul tartóztassák le és küldjék Moszkvába." Csupán néhány órával később ugyanilyen értelmű parancsot adott Harald Feller és Max Meier svájci követségi titkárok, illetőleg Jan Spisak szlovák követ személyére vonatkozóan.

Január 17-én, a kora reggeli órákban Wallenberg és Langfelder megjelent a Benczúr utcai épületben, ahova már egy orosz autóban érkeztek. Azt mondták, az Erzsébet királyné útján laknak, s Wallenberg a táskájáért jött, mert Malinovszkij marsall főhadiszállására utazik, Debrecenbe. A Benczúr utcából a Tátra utca 6. szám alá, a svéd védett házak logisztikai irodájára mentek. Az utcában előző nap fejeződtek be a harcok, a nemzetközi gettó felszabadult.

КОМАНДУЮЩЕМУ ВТОРЫМ УКРАИНСКИМ ФРОНТОМ
ДЛЯ: тов. А Б А К У М О В У
На № 937 /ЗАХАРОВА/

Обнаруженного в восточной части БУДАПЕШТА по улице БЕНЦУР РАУЛЬ ВАЛЛЕНБЕРГ арестовать и доставить в МОСКВУ. Соответствующие указания контрразведке "СМЕРШ" даны.
Для выполнения этой задачи обеспечьте необходимые средства. Время отправки в МОСКВУ и фамилию сопровождающего лица донесите.

ЗАМ.НАРОДНОГО КОМИССАРА ОБОРОНЫ
ГЕНЕРАЛ АРМИИ – Б У Л Г А Н И Н
17.I.45

WALLENBERG LETARTÓZTATÁSI PARANCSA
Bulganyin ellenjegyzésével

Az iroda vezetője, Müller Rezső szerint Wallenberggel volt egy régi munkatársa, dr. Pető László, valamint egy orosz tiszt, aki ez idő alatt a ház előtt az utcán sétált fel-alá. Wallenberg a következőket mondta. „Az orosz alezredes úrral én most elmegyek Debrecenbe, hogy úgy az orosz parancsnoksággal, mint a magyar kormánnyal felvegyem az érintkezést, s remélem, rövid idő múlva visszajövök." A kirendeltségről távozva a Tátra utca 14–16. számú házban működő svéd kórházat látogatta meg. Azzal búcsúzott, Debrecenből igyekszik minél hamarabb vissza. Pető László emlékezete szerint a Váci út – Aréna (ma Dózsa György) út útvonalon érkeztek a Benczúr utca sarkáig; ő ott kiszállt az autóból.

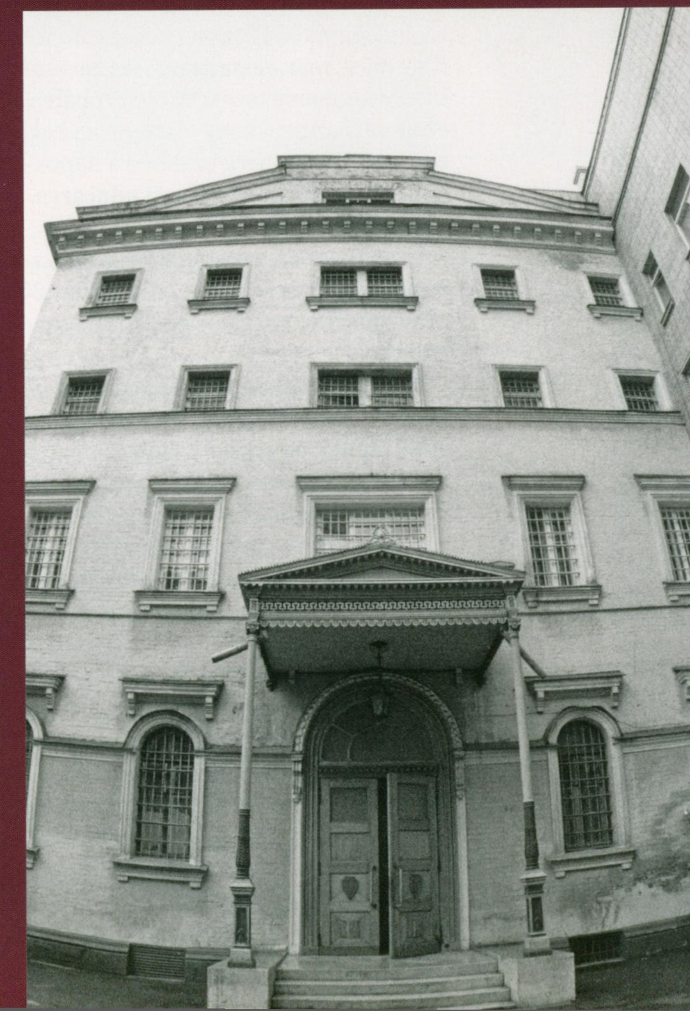
Öt nappal később, január 23-án a 2. ukrán front politikai főosztálya a moszkvai Védelmi Népbiztosságnak küldött egy jelentést, mely a „Budapesten letartóztatott ellenséges ügynökök január 1. és 20. között" címet viselte. Ez mások mellett felsorolt két letartóztatott svéd követségi alkalmazottat, egy svéd és egy magyar nemzetiségűt.

A 2. ukrán front parancsnokságán január 27-én kelt távirat szerint Wallenberget két nappal korábban indították útnak Moszkvába. A mindenkori szovjet (és a mai orosz) állambiztonsági szervezet központjában – a Lubjankában – lévő Belső börtön nyilvántartásában 1945. február 6-án regisztrálták őt és Langfeldert.

Halál a kémekre!

A SZMERS (oroszul *Szpecialnije MEtodi Razoblacsenyija Spionov,* azaz Különleges Módszerű Kémelhárítás) nevét időnként a *Szmerty spionam!* („Halál a kémekre!") kifejezéssel oldották fel. A Vörös Hadsereg három titkosszolgálati szervezetét összefogva hozták létre 1943 áprilisában. Eredeti feladata a német katonai titkosszolgálat, az Abwehr tevékenységének elhárítása és a dezertálások megakadályozása volt, de 1944-től, a Vörös Hadsereg előretörése nyomán a megszállt területeken a SZMERS feladata lett a szovjetellenesnek minősített vagy háborús bűnökkel vádolt személyek felkutatása és elfogása, esetenként likvidálása. Foglalkozott a fogságból hazatérő civil és katonai személyek ellenőrzésével is. A SZMERS 1946. május 4-ig működött, feladatköreit akkor az Állambiztonsági Népbiztosság (majd Minisztérium; NKGB, ill. MGB) vette át.

A LUBJANKA TÖMBJÉNEK EGYIK ÉPÜLETE, az egykori Rosszija Szálloda, vagyis a Belső börtön

A fogság első napjai

Wallenberget január 17-én látták utoljára Budapesten, és 25-én indították Moszkvába: a két dátum között majdnem egy heti űr tátong. Hol töltötte Wallenberg ezt az időszakot? Eljutott-e Debrecenbe, ahová indult?

Mivel az orosz Szövetségi Biztonsági Szolgálat (FSZB) levéltára mindmáig visszatartja a Wallenberg letartóztatására vonatkozó iratokat – köztük az 1944–1945-ös budapesti szovjet ügynöki jelentéseket –, nem tehetünk mást, mint elemezzük a számos szemtanú visszaemlékezését, megpróbálva ezekből kiszűrni, hogy bizonyosan hol *nem* volt Wallenberg ezekben a napokban, s megkísérlünk választ adni arra, hogy hol lehetett.

Fennakadnak a rostán azok a visszaemlékezések, amelyek a svéd január 25-e utáni magyarországi jelenlétéről számolnak be.

Egyértelműen tévesek az emlékei Hertelendy Lászlónak, aki 1989-ben a *Beszélő* című lapnak úgy nyilatkozott, 1945. február közepén látta utoljára Wallenberget a romos Krisztinavárosi templomban. A svéd szerinte „rettenetesen félt az oroszoktól és [...] egy összeomlott ember benyomását keltette. Az arcán csalódottság és becsapottság tükröződött. Olyasmit lehetett leolvasni róla, hogy »én szerencsétlen, mire vállalkoztam«." Talán tükröződött Wallenberg arcán csalódottság február 12-én délelőtt, de semmiképp nem a Havas Boldogasszony-plébániatemplomban, hanem a moszkvai Belső börtön 121-es cellájában. A templom egyébként ebben az időpontban búvóhelynek aligha lett volna alkalmas: egy sarokra tőle, a Vérmező sarkán még kemény harcok folytak, s a hosszú ostrom miatt romokban állt.

Bizonyosan nem Wallenbergnek és sofőrjének kivégzését látta 1945 márciusában az a három kisfiú, akik a budapesti Kamaraerdőben fát gyűjtve voltak szemtanúi két civil agyonlövetésének. A gyerekek eltemették a halottakat, és a kilencvenes évek végéig, halálukig ápolták a sírt. Akárkiket rejt is a földhalom, nem a svédet és sofőrjét.

Tévesen idézte fel fogolyemlékeit 1950-ben, nyugat-németországi emigrációjában Újváry Sándor író, aki állítása szerint 1945 március–áprilisában egy Budapesthez közeli faluban együtt raboskodott a svéddel, akit a szovjetek ki akartak végezni. Meg is ásatták vele saját sírját – így emlékezett Újváry –, ám végül mégis életben hagyták. Lábán lőtt sebet látott.

Bizonyosan nem Wallenbergre emlékezett az 1940-es évek végén az a Lévai Jenőnek nyilatkozó rendőrtiszt sem, aki a bánhidai hadifogoly-gyűjtőtáborban 1945. február 15-én találkozott egy ismeretlen nemzetiségű férfival: „Lehetett dán, norvég vagy svéd [...], hatalmas, kövér ember volt. Nekem azt mondta rossz németséggel, hogy ő Wallenberg." Nem csupán az időpont lehetetlen, mosolygásra késztet a történet bárkit, aki akárcsak egyetlen fényképről fel tudja idézni Wallenberg sovány alakját.

A magyar frontot megjárt szovjet katonák közül sokan ugyanazzal a büszkeséggel emlékeztek arra, hogy részük volt Wallenberg letartóztatásában, mint ahogyan a Gulagról szabaduló rabok idézték fel, hogy fogolyéletük során találkoztak a svéddel. Ennek a katonafolklórnak jellemző példája Bogdan Tarnovszkij ukrán partizán nyilatkozata, amelyet a *New York Times*nak adott 2000-ben: „Megállítottam egy embert a debreceni úton, aki gyanúsnak tűnt, csajkával a kezében. Mondtam neki, dobja el a csajkát, és emelje fel a kezét. Megtette. A csajka üres volt, de én láttam, hogy a katonazubbonya válla púpos. Felvágtam a késemmel. Jó kés volt! Iratok estek ki belőle, egy belga és egy svéd útlevél, de mindkettő ugyanarra a névre szólt. [...] Másnap repülővel vitték Lvovba, onnan Moszkvába."

A fennmaradó tanúvallomások, melyek az időhatárba beleférnek, mindenképp figyelemreméltóak, egymásnak azonban sok esetben ellentmondanak. Nézzük sorban őket.

Trepper Géza, aki partizánként a szovjet hadsereggel érkezett Budapestre, látta, ahogy a szovjetek „Wallenberg autóját 1945. január 17-én, a Kerepesi út – Asztalos Sándor út torkolatánál, a vasúti felüljárón tartóztatták fel. Így került fogságba."

Mihail Danyilasz, a 2. ukrán front 30. lövészhadosztálya felderítőrészlegének tolmácsa szerint „Wallenberg 1945. január 17-én egy villában volt elszállásolva Rákosszentmihályon. Még szabadon mozoghatott, bár szovjet katonák vették körül. Elkobozták tőle autóját, amit sérelmezett. Mindenképp Malinovszkijjal szeretett volna találkozni."

Dr. Ágoston Pál Dávid jogász, aki 1945 és 1947 között raboskodott a Szovjetunióban hadifogolyként, szabadulása után nem sokkal arról számolt be, hogy január

SZOVJET KATONÁK a Szent Domonkos utca és a Thököly út találkozásánál, 1945 januárjában. A képen a domonkosok temploma látható, röviddel később a templom melletti rendházban állították fel Afonyin tábornok főhadiszállását.

17-e estéjét Gödöllőn, egy pajtában töltötte. A foglyok között ott volt Wallenberg is egy másik férfival, akivel egész éjjel franciául beszélgettek – láthatóan terveket szőttek.

Szalai Pál, a nyilas párt rendőrségi összekötője Wallenberg egyik segítője volt 1944 decemberétől. Három évvel a háború után ezt nyilatkozta: „1945. január 20-a környékén Wallenberg üzent a Szent Domonkos [ma Cházár András] utcai kolostorból, hogy bajban van. De hát ki tudott volna rajta akkor segíteni?"

A CIA-hoz 1955 júliusában érkezett egy jelentés egy magát Müllerként megnevező, Adenauer kancellár látogatása folytán frissen szabadult német hadifogolytól. Azt állította, 1945 márciusától cellatársa volt Langfelder Vilmosnak. Elmondása szerint Langfelder így számolt be a letartóztatásról:

„Az első orosz egység, mellyel kapcsolatba léptünk, nagyon kedvesen fogadott minket (...) Védelem alá helyeztek minket, és nagyjából két éjszakát töltöttünk ennél az egységnél. Bizonyos mértékig szabadon mozoghattunk közöttük. Ettől az egységtől átszállítottak minket Budapest külterületére, egy épületbe. Hosszan kellett ott várakoznunk. Végül egy őrnagy érkezett, aki azt mondta: »Legyenek olyan kedvesek, adják ide az irataikat.« Wallenberg így válaszolt: »Diplomata vagyok, jogomban áll csak akkor átadnom önnek az irataimat, ha úgy látom jónak.« Az őrnagy: »Azt mondtam, az összes iratát!« Wallenberg: »Tehát letartóztat minket.« Az őrnagy: »Értheti így.« Wallenberg átnyújtotta az iratait. Egy ideig egy épületben vártunk, őrizet alatt. Odabenn teljesen szabadon mozoghattunk. Romániában aztán egy állomáson Wallenberg egy papírdarabot csúsztatott egy paraszt- vagy munkásgyerek kezébe."

A történet meglehetősen hihetőnek tűnik. A CIA azonban ezzel egészen ellentétes visszaemlékezést is kapott. 1955 nyarán egy magyar emigráns – a kontextusból kikövetkeztethetően talán Jávor Pál vagy Páger Antal – háborús élményeiről beszélt a titkosszolgálatnak. Egyebek mellett felidézte találkozását Oldner Vladimirral, egy magyar származású szovjet felderítőtiszttel, Malinovszkij tolmácsával. Eszerint „A tiszt úgy mesélte, ő kísérte Raoul Wallenberget Budapestről Debrecenbe 1945. január végén vagy február elején (...) Úgy mondta, sok információt szerzett Wallenbergtől. Elvitte őt a szovjet parancsnokságra, ami a Déri Múzeum mellett volt berendezkedve akkoriban, egy kis idővel később pedig átkísérte Malinovszkij rezidenciájára, a debreceni Kossuth utcába."

Hogyan tehetünk rendet az egymásnak ellentmondó visszaemlékezések halmazában? Legcélszerűbb az elejéről kezdeni a szálak kibogozását...

Mind Langfelder, mind Danyilasz beszámolója afelé mutat, hogy a svéd félig-meddig gyanútlanul érkezett a szovjet parancsnokságra, ahol a fordulat bekövetkezett: autóját elvették, őt letartóztatták. A két férfi két ellentétes pólusán állt az eseményeknek, egymástól teljesen függetlenül nyilatkoztak, a másik vallomásról nem tudva, nagyjából negyven év különbséggel. Mégis hitelt adhatunk az egybecsengő momentumoknak, amit megerősít Szalai Pál egyetlen mondatnyi, ám lényeges közlése: a Szent Domonkos utcai kolostor a három pesti hadtest felett parancsnokló Ivan Afonyin vezérőrnagy főhadiszállása volt ezekben a napokban.

Mit kezdjünk így viszont az Asztalos Sándor úti felüljárón feltartóztatott Wallenberg történetével? Nem tudjuk biztosan, hogy a budapesti szovjet egységek január 17-e folyamán mikor kapták meg Bulganyin parancsát. Elképzelhető, hogy a 30. hadtest tisztjei, akik kora reggel a Tátra utcába kísérték a svédet, a moszkvai letartóztatási ukázról még nem tudtak. Az azonban kizárt, hogy egy városban, ahol még harcok folytak, a Vörös Hadsereg minden debreceni úthoz vezető kereszteződéshez őrséget állított, s ellenőrizték az arra haladó autókat, várva egy szovjet tisztek között ülő svéd férfire.

Mire emlékezhetett Trepper Géza? A fentebb idézett Pető László szerint pár perccel azelőtt, hogy Wallenbergék az Aréna útra fordultak volna (néhány saroknyira az Asztalos Sándor úti felüljárótól), összeütköztek egy szovjet harckocsival. A benne ülő katonák kiugráltak, körülvették Langfelder Vilmost, és elhurcolással fenyegették. A kísérőtiszt, a 30. hadtest alezredese mentette meg a helyzetet, aki elmagyarázta honfitársainak, hogy diplomáciai védettségű autó körül állnak.

Nyilvánvaló, hogy Wallenberg nem tölthette január 17-e estéjét egyszerre Gödöllőn és Rákosszentmihályon. Danyilasz és Langfelder története azonban itt is egybecsengően áll szemben dr. Ágoston Pál Dávidéval. Bárki szövögetett is franciául szabadulási terveket fogolytársával aznap éjjel a gödöllői pajtában, az nem a svéd diplomata volt. (Wallenberg kamaszkorában tanulta ugyan a francia nyelvet, ám bukásra állt belőle, így valószínűtlen, hogy Langfelderrel franciául társalgott volna.)

Közös a két beszámolóban az is, hogy a debreceni látogatást csak szándékként említik. A házi őrizetet mindkettőben egyből a Moszkvába vezető vonatút követi. Ez viszont nem egyeztethető össze Oldner Vladimir beszámolójával. Az akkoriban ugyancsak Malinovszkij közelében dolgozó Illés Béla emlékirataiban felidézi egy közös budapesti útjukat Oldnerrel 1945. január 28-a és 30-a között. Az *Új Szó* című lap budapesti szerkesztőségének felállítására érkeztek a fővárosba, ám élelmiszerellátmányukat megérkezésükkor megrohanták és jócskán megdézsmálták a hetek óta éhező budapesti asszonyok és gyerekek. Emiatt Illést és Oldnert azonnal viszszarendelték a debreceni parancsokságra, és megrótták őket az eset miatt. Budapestről útitársakkal indultak vissza, de nem Wallenberggel, hanem Zilahy Lajosnéval, annak kamaszfiával és Veres Péterrel.

Összefoglalva tehát: a vallomások elemzéséből az látszik kirajzolódni, hogy Wallenberget január 17-én Afonyin vezérőrnagy főhadiszállásán tartóztatták le. Debrecenbe nem jutott el, néhány nappal később Budapest térségében tették vonatra Moszkva felé. Valószínűsíthető, hogy a két fogoly Románián, majd Kijeven és Odesszán át érkezett a szovjet fővárosba.

Mindezek után is kérdéses azonban, hogy hol volt a svéd és sofőrje január 25-e és másfél héttel későbbi moszkvai börtönregisztrációja között? A nagyjából háromnapos vonatút még megszakításokkal, várakozásokkal is nehezen húzódhatott eddig. Az előzmények fényében annyit tudunk biztosan kijelenteni: nem Magyarországon kell keresnünk őket ebben az időszakban.

◄ **OLDNER VLADIMIR**

► **ILLÉS BÉLA** szovjet tiszti egyenruhában

MALINOVSZKIJ MARSALL BUDAPESTEN, 1945 elején

Wallenberg „kémregénye”

Több forrásból ismert, hogy Wallenberget ellenséges hírszerzéssel vádolta a szovjet titkosszolgálat. Gyanakvásukat főképpen Wallenberg szerteágazó német kapcsolatai kelthették fel, de nem kerülte el figyelmüket a mentőakció amerikai szála, valamint Raoul néhány brit ismerőse sem. A német kémkedés vádjának hátterében ott sejlettek a Wallenberg-birodalom és Berlin ügyletei is.

Wallenberg és Langfelder személyi lapja 1945. február 6-án kelt a Lubjanka épülettömbjében található, a vizsgálati fogságban tartott foglyok elhelyezésére szolgáló Belső börtönben. Wallenberg a 121-es számú cellába került a német Birodalmi Biztonsági Főhivatalnak (RSHA) a romániai zsidók deportálásáért felelős megbízottja, Gustav Richter, valamint egy osztrák híradóstiszt, Otto Scheuer mellé. Miután 1955-ben kiszabadult, Richter felkereste a von Dardel családot, és részletesen beszámolt nekik arról a két hónapról, amit Raoul társaságában töltött. Emlékei szerint a svéd megérkezésekor a körülményekhez képest jókedvűnek tűnt, bár meglátszott rajta, hogy hosszú ideje nem evett eleget.

Richter szerint Wallenberget kémkedéssel vádolták. Nem csak a volt cellatárs emlékezett így, bár a teljes képhez hozzátartozik, hogy a többi tanú hosszabb-rövidebb ideig mind szovjet titkosszolgálati alkalmazott volt. Pavel Szudoplatov, aki az 1940-es években a Belügyi Népbiztosság (NKVD) gerillaakciókért felelős osztályát vezette, 1990 körül úgy emlékezett, hogy a svédet Moszkvában „amerikai, brit és német ügynöknek hitték. Érdekes módon mindnek egyszerre.” Oleg Gorgyijevszkij, a KGB 1985-ben Nagy-Britanniába dezertált ezredese – aki évtizedekig dolgozott kettős ügynökként – pedig azt állította, nagyjából Szudoplatovval egy időben, hogy látta Wallenberg aktáit. A diplomatát „az NKVD azzal az ürüggyel vette őrizetbe, hogy a náci Németország javára kémkedett”. Nem mondanak ennek ellent azok az adatok sem, amelyek az Orosz Föderáció Központi levéltárában Wallenberg korai vallatásairól kerültek elő.

PAVEL SZUDOPLATOV

A kihallgatásra kísért rabokat egy tisztviselő regisztrálta a raport megkezdése előtt. Feljegyezte mikor, melyik vallatótiszthez, hányas számú szobába érkezik. A rabnak ezt saját kézírásával ellenjegyeznie kellett. Hasonlóképpen a távozásának az időpontját is.

A LUBJANKA AZ 1960-AS ÉVEKBEN

A Lubjanka

1898-ban, neobarokk stílusban épült, eredetileg az Orosz Biztosítótársaság irodái számára. A bolsevik hatalomátvétel után kormányhivatalok és a titkosrendőrség számára konfiskálták, és hozzákapcsolták a háztömb szomszédos épületeit, valamint az általuk közrezárt egykori Rosszija Szállodát – ez volt a Belső börtön. Az épületegyüttes – amely az előtte lévő térről kapta közkeletű nevét – mindmáig a szovjet, illetve orosz állambiztonsági szervezet székháza. Pincéjében és alsó emeletein vizsgálati fogságukat töltő rabok számára börtöncellákat alakítottak ki. Az 1930-as évek tisztogatásai során mind a személyzet, mind a rabok növekvő száma miatt átépítették és bővítették, pénzhiány, majd a háború miatt azonban csupán homlokzata egy részét építették át. Mai formáját az 1980-as években nyerte el. Egy korabeli moszkvai vicc szerint ez volt a Szovjetunió legmagasabb épülete, hiszen még az alagsorából is el lehetett látni Szibériáig.

A LUBJANKA BÖRTÖNCELLÁI

RONALD REAGAN AMERIKAI ELNÖK ÉS OLEG GORGYIJEVSZKIJ TALÁLKOZÓJA a Fehér Házban, 1987-ben. Gorgyijevszkij a KGB tisztjeként 11 évig dolgozott a brit titkosszolgálatnak is. 1985-ben dezertált, majd Nagy-Britanniában kért menedékjogot. A KGB külföldi műveleteiről írott könyvében azt állította, ő maga látta a Wallenberg agyonlövését elrendelő iratot – a később nyilvánosságra hozott szovjet dokumentumok ezt nem támasztották alá.

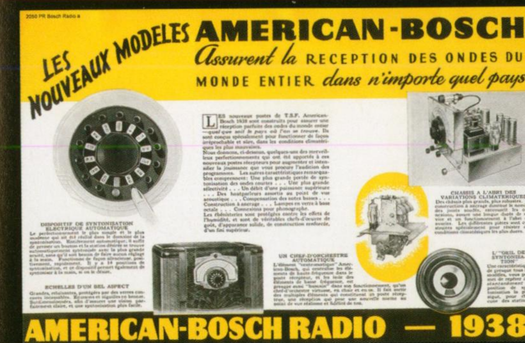
Bár 1947-ben a szovjet állambiztonsági szervezet Wallenberg moszkvai jelenlétének minden nyomát megpróbálta eltüntetni a börtönfeljegyzésekből, az 1990-es évek elején a Lubjanka kihallgatási naplóiból előkerültek a svéd diplomata kisatírozott, tintával leöntött, késsel kivakart szignói, melyeket a svéd külügyminisztérium szakértői helyreállítottak és nagy bizonyossággal azonosítottak.

Eszerint Wallenberget az érkezését követő éjszakán, február 8-án hajnali egy és fél öt között hallgatta ki először Jakov Szvercsuk, egy szőke, skandináv külsejű tiszt, a SZMERS II. főosztálya 1. részlegének vezetője. Ez az egység volt felelős az ellenséges területen elfogott, s jelentőségük folytán Moszkvába küldött – nagy többségben német – kémek ügyének kivizsgálásáért. Az elkövetkező két hónapban a börtönnapló szerint egyetlenegyszer, április 28-án délután fél négy és öt között kísérték Raoult kihallgatásra. Ezt már a főosztály vezetője, a német ügynökök specialistája, Alekszandr Kuzmisin vezette.

WALLENBERG ÉS A NÉMET TITKOSSZOLGÁLATOK

A Wallenberg-irodalomban gyakran felbukkanó motívum, hogy a szovjetek gyanakvását egész egyszerűen Wallenberg számtalan budapesti német kapcsolata kelthette fel. Munkája során valóban sok magas rangú tiszttel érintkezett. Erről címjegyzéke és zsebnaptára is tanúskodik. Fogságba esésekor mindkettőt elkobozta tőle az NKVD, és semmi kétség afelől, hogy alaposan áttanulmányozta. A dokumentumok 1991-ben kerültek elő a Lubjanka pincéjéből.

Az embermentő akció alapjául a magyar kül- és belügyminisztérium által megszabott kvóták szolgáltak. A svéd követség már július közepén engedélyt kapott 5000 útlevél kiadására. A további cél egyrészt ennek a számnak a növelése volt tárgyalások és kereten felüli nyomtatás útján, másrészt – a nyilas hatalomátvételt követően – a védőútlevéllel rendelkezők életének megóvása. Bonyolította a helyzetet, hogy svéd okmányok nem csupán az ő tudtával kerültek ki kvótán felül a „C" iroda nyomdáiból, az osztályon belülről árulták is ezeket. Mindemellett rövid időn belül elárasztották a feketepiacot a vagyonokért kínált hamisítványok. A szovjet hadsereg el nem ítélhető gyanakvással kezelte a magyar főváros több ezer „svédjét" – nem is alaptanul: a magyar és német vezetőség számára is hasznos volt ilyen papírok birtoklása a fordulat idején. Vannak arra utaló jelek is, hogy hivatalos német iratokért cserébe a „C" osztály munkatársai – talán Wallenberg tudtával, talán anélkül – olykor maguk is adtak ki svéd védőútlevelet német tiszteknek és családtagjaiknak. Kelecsényi Éva, az iroda egyik alkalmazottja emlékirataiban beszámol arról, hogyan környékezte meg őt és vőlegényét egy magas rangú, „Hans" keresztnevű katonai titkosszolgálati tiszt,

AZ AMERICAN BOSCH COMPANY HIRDETÉSE egy francia nyelvű magazinban (1938)

JOHN FOSTER DULLES az 1950-es években

s adott át nekik Abwehr-útleveleket svéd Schutz-passokat kérve cserébe.

Ez lehetett-e, ami a szovjetek figyelmét felkeltette, vagy voltak a német kémkedés vádjának távolabbra vezető szálai is?

Gustav Richter emlékei szerint Wallenberg első kihallgatását ezzel a mondattal nyitotta meg Szvercsuk: „Jól tudjuk, kicsoda ön. Gazdag imperialista család tagja." Vajon ennyit jegyzett meg csupán az NKVD-tiszt a bankárfamíliáról, vagy tartott tovább is a mondat, csak a folytatásról Wallenberg már nem számolt be a bukaresti „zsidószakértőnek"?

A WALLENBERG-BIRODALOM NÉMET KAPCSOLATAI

A II. világháború kirobbanásakor, 1939 szeptemberében az Egyesült Államok kormánya blokkolta a német tulajdonrészű vállalatok szabad kereskedelmét az USA-ban. Németország nagyvállalatai, hogy ne veszítsék el tengerentúli piacaikat, fedőszervezetek, strómanvállalatok alá húzódva álcázták üzleteiket.

A német Bosch amerikai leányvállalatait tömörítő American Bosch Company fedéséről 1939 novemberében kezdett tárgyalásokba a cég berlini vezetősége Jacob és Marcus Wallenberggel, Raoul apjának két unokatestvérével, a Stockholms Enskilda Banken (SEB) igazgatóival. A két gazdasági monstrum között 1940 júliusában született megállapodás, amelyet egy nyílt szerződésben s egy titkos záradékban rögzítettek. A nyílt megegyezés szerint a Bosch átadta amerikai részvényeit a svéd banknak. A titkos rész szavatolta, hogy azokat az Enskilda továbbra is a Bosch amerikai üzletkötéseire használja, s a német cég a háború befejezését követő két évben visszavásárolhatja. Az Enskilda mindezért 665 ezer dollárt kapott, illetve részesedést az üzletek jutalékából.

1940 novemberében Marcus Wallenberg az Egyesült Államokba utazott, s ott az American Bosch Company (ABC) részvényeit egy korporációba integrálta, melyben az Egyesült Államok Kongresszusának döntéshozóihoz kötődő cégek is helyet kaptak. A legjelentősebb volt ezek közül a John Foster Dulles (a későbbi külügyminiszter) vezette Sullivan & Cromwell ügyvédi iroda és jogi tanácsadó hálózat. A korporáció folyamatosan kapott állami megrendeléseket. 1941 júniusában, néhány héttel a Szovjetunió ellen induló német offenzíva előtt az American Bosch washingtoni ügyvivője büszkén jelentette az Enskildának, hogy „folyamatos profitnövekedéssel lehet számolni mindaddig, míg az amerikai hadseregtől ilyen nagyszámú megrendelés érkezik".

Az Egyesült Államok pénzügyminisztériuma kezdettől fogva gyanakodott a vállalatra, olyannyira, hogy december 15-én, az USA hadba lépése után négy nappal blokkolási listára vette az American Bosch Companyt mint német eredetű céget. Köszönhetően azonban az amerikai üzlettársaknak és az érdekelt gazdasági partnereknek, legfőképpen pedig Dullesnek és a Roosevelt tanácsadó testületébe tartozó William L. Battnak, a vállalat szinte azonnal le is került a jegyzékről. Ez folyamatos feszültségi pont volt a pénzügy- és a külügyminisztérium között.

AZ ENSKILDA ÉS AZ IG FARBEN

A német vegyipari nagyvállalat, az IG Farben, mely az 1930-as évek közepére a világ festék- és műanyagexportjának 60 százalékát fedte le, a nemzetiszocialista hatalomátvételt követően a német hadiipar egyik legfontosabb ellátóvállalata lett. A cég gyártmánya volt a Zyklon-B néven ismert rovarirtószer, amelyet 1940-től a megsemmisítőtáborok gázkamráiban használtak.

A német óriásvállalat 1940 júliusában állapodott meg szóban a Wallenberg fivérekkel amerikai leányvállalatának, a General Aniline and Film Corporationnek (GAF) fedéséről, s 1940 őszén ezt a céget is John Foster Dulles védte meg a State Departmentben, mikor a pénzügyminisztérium a feketelistázása mellett döntött.

A nemzetiszocialista állam mind a Bosch, mind az IG Farben nemzetközi filiálé-hálózatát kezdettől fogva felhasználta titkosszolgálati célokra. Mindkét cég köteles volt információt szolgáltatni a Wilhelm Canaris vezette katonai hírszerzésnek, az Abwehrnek. Természetesen kiemelt titkosszolgálati jelentősége volt a tengerentúli, legfőképp az egyesült államokbeli leányvállalatoknak, azaz a GAF-nak és az ABC-nek.

AZ IG FARBEN ÉPÜLŐ GYÁRA
Monowitz (Auschwitz III) mellett

ZYKLON-B-TARTÁLY

A tengerentúli német társaságokban működő hírszerző tevékenységhez a fedőbanknak s a két Wallenberg fivérnek nem volt köze, stróman-mivoltuk azonban nemcsak a német gazdasági céloknak, hanem a titkosszolgálati műveleteknek is nagy segítségére volt.

Heinrich Himmler – az SS teljhatalmú vezetője és a Birodalmi Biztonsági Főhivatal (Reichssicherheitshauptamt; RSHA) felügyelője – már 1942-től gyűjtötte maga köré a német államapparátus, a vezérkar tagjai, valamint a gazdasági potentátok közül azokat a személyeket, akik átlátták, hogy a Führer elmozdítása és a háborúnak a teljes összeomlás előtti befejezése piaci és személyes érdekük szempontjából létfontosságú. Feltehetően a Bosch külkapcsolatokért felelős vezetője, a náciellenes Carl Friedrich Goerdeler útján került kapcsolatba Himmler a Wallenberg fivérekkel, akik vállalták a békeközvetítői szerepet. Az a számos helyen olvasható állítás, mely szerint „Jacob és Marcus Wallenberg náciellenes volt", meglehetősen pontatlan és leegyszerűsítő. A Wallenberg fivérek politikailag teljesen közömbösek voltak. Egy dolog érdekelte őket: a gátak nélküli világpiac helyreállítása, hogy cégük prosperálhasson. Ennek jegyében vállalkoztak a békeközvetítésre éppúgy, mint a német gyárak fedésére.

CARL FRIEDRICH GOERDELER EMLÉKÉRE
Nyugat-Németországban kiadott bélyeg

1943 tele és 1944 nyara között Jacob Wallenberg több alkalommal szervezett találkozót Himmler megbízottai és az Egyesült Államok titkosszolgálati tisztjei között. A Szovjetunió háta mögött kötendő különbéke kérdése végül azonban a tényleges tárgyalási fázisba nem jutott el. Bizonyára köze volt ehhez a Hitler elleni 1944. július 20-ai merénylet meghiúsulásának és Goerdeler kivégzésének is.

RAOUL ÉS A WALLENBERGEK NÉMET KAPCSOLATAI

Kérdés, hogy Raoul Wallenberg mennyit tudott két nagybátyja üzleteiről – legfőképpen pedig az, hogy az NKVD szerint mennyit tudhatott. Tény, hogy sosem volt a családi bank vezetőségének tagja, nem vett részt a döntéshozatalban. Évtizedeken át uralta a történelmi közbeszédet, hogy a félárva Raoulnak nem volt közelebbi kapcsolata két nagybátyjával, többévnyi kilincselés után is csupán az Enskilda-érdekszférába tartozó, közepes nagyságú élelmiszer-kereskedő céghez helyezte őt el Jacob Wallenberg. Érdekes, hogy ezt az olvasatot legfőképpen maga a Wallenberg család s a hozzájuk kötődő történetírás erősíti.

Ezt a képet némileg árnyalja az említett élelmiszer-kereskedő cég igazgatójának, a magyar-zsidó származású Lauer Kálmánnak 1940-es évek közepén keletkezett személyes iratanyagából előkerült állítása: szerinte mindazon idő alatt, míg Raoul az ő cége alkalmazottja volt (tehát 1941 és 1944 között, éppen a kérdéses időszakban), Jacob személyi titkáraként is dolgozott, és idolként tekintett nagybátyjára (Lauer cége, a Mellaneuropeiska AB 1941-ben szinte közvetlen szomszédja volt a bank központi irodájának). Ezt erősítette meg két nemrég felkutatott szemtanú. Egyikük az SEB titkárnője, Gertrud Larsson, másikuk egy szintén Enskilda-érdekszférába tartozó cég, a Sveriges

◄ **STOCKHOLM**

► **A BLASIEHOLM-GATAN 1–3. SZÁMÚ HÁZ,** az Enskilda központi irodája Stockholmban

Utrikeshandels Kompensations AB neve elhallgatását kérő alkalmazottja.

A Wallenberg fivérek stockholmi társasági életének köreiből legalább egy híres szovjet ügynökpárt ismerünk – Borisz Ribkin követségi tanácsost és feltűnően szép, sok nyelven beszélő feleségét, Zoját. Nem tudjuk, mit jelentettek a két stockholmi bankárról, de nem kizárható, hogy a moszkvai vezérkarnak voltak információi a Wallenbergek német kapcsolatairól, megegyezéseiről és közvetítőszerepéről.

Ez utóbbi már csak azért is valószínűsíthető, mivel a Himmler-szál a budapesti mentőakcióval kapcsolatban is felbukkan. Röviddel Wallenberg eltűnése után a szovjet csapatok elérték a svéd követség budai rezidenciáját is. A SZMERS többször is kihallgatott egy ott rejtőző szudétanémet katonát, aki kényszersorozással került a Wehrmachtba, s Budapesten a svédek védelmét kérte. A szovjet tisztek legfőképp azt akarták tudni, „mekkora összeget kapott Wallenberg Himmlertől a ténykedéséért". Erősen úgy tűnik, hogy szovjet szemszögből a mentőakció – a Himmler és a Wallenberg család közötti kapcsolatok fényében – egy nagyobb összeesküvés részének látszott.

A WALLENBERG-AKCIÓ ÉS AZ ANGOLSZÁSZ TITKOSSZOLGÁLATOK

Szorosan kapcsolódik ehhez a kérdéskörhöz, hogy vajon hogyan került egy közép-európai, zöldségkereskedéssel foglalkozó cég alkalmazottja az amerikai War Refugee Board látókörébe: azaz hogyan lett Raoul Wallenberg stockholmi üzletkötőből budapesti embermentő? Volt-e vajon amerikai titkosszolgálati megbízatása, s ha igen, az mire irányulhatott?

Annyi biztos, hogy kiválasztásában szerepe volt Lauernek, de az is feltételezhető, hogy nem egészen úgy, ahogyan erre a magyar származású kereskedő emlékezett. Az ő elbeszélése Lévai Jenő közvetítésében így hangzik: „ Dr. Lauer e napokban [ti. 1944. május végén] megismerkedett Iver Olsennel, a War Refugee Board svédországi megbízottjával. Mr. Olsen ebben a minőségben attasírozva volt a stockholmi amerikai követségre, amelynek irodája annak a háznak a III. emeletén volt, melynek V. szintjén a Mellaneuropeiska működött. Mr. Olsen – beszélgetés közben értesülve Dr. Lauer magyar származásáról – kérte, informálja őt [...] az ottani helyzetről. [...] a beszélgetés végén aztán megkérdezte, nem tudna-e valakit ajánlani, aki hajlandó lenne egy embermentő akció megszervezésére, és alkalmas volna arra?"

A norvég származású, 1904-ben született Iver C. Olsen az 1930-as évek közepétől dolgozott az USA kereskedelmi, az 1940-es évek elejétől pedig pénzügyminisztériumában. Ahogy fentebb láttuk, a pénzügyminisztérium a II. világháború kezdetétől gyanakodva szemlélte az Enskilda üzletkötéseit az Egyesült Államokban, és többször vetette fel az American Bosch és a GAF feketelistára tételét, a kezdeményezés azonban mindig elbukott a Wallenberg-érdekszférához kötődő amerikai üzletember-politikusok közbelépése folytán. Mikor Olsent 1944 januárjában Stockholmba akkreditálták, már kétségkívül jól ismerte a Wallenberg nevet. A svéd fővárosban három posztot is betöltött: a pénzügyminisztérium megbízottjaként képviselte az USA pénzügyi érdekeit, a CIA elődjének, a Stratégiai Szolgálatok Hivatalának (Office of Strategic Services; OSS) helyi irodavezetőjeként felelős volt a skandináviai és baltikumi hírszerzésért és kémelhárításért, s mindezek mellett 1944 kora tavaszától bízták meg egy közép-európai embermentő akció megszervezésével az erre a célra létrehozott War Refugee Board (WRB) keretein belül. Akár beszélgetett Lauer Kálmánnal, akár nem, feltehetően nem a véletlen folytán esett a választása éppen Raoul Wallenbergre.

A CIA frissen nyilvánosságra hozott anyagai között végzett kutatásai nyomán 1996-ban Charles Fenyvesi és Victoria Pope nagy port kavaró cikket jelentetett meg a *US News and World Report* című lapban „A mentőangyal kém volt" („The Angel Was a Spy") címmel. Bár a felfedezés immár húszéves, rendszeresen az újdonság erejével bukkan fel a magyar történetírás egyes lapjain.

Fenyvesiék állításukat egy 1945-ös OSS-névlistára alapozták, melyen Raoul Wallenberg mint *asset* szerepelt. Ez a kifejezés sok mindent takarhatott, lehetséges vagy tényleges, alkalmi vagy rendszeres informátort, vagy akár olyan jóhiszemű információforrást is, aki nincs tudatában saját közreműködésének, de jelenthette pusztán azt is, hogy Wallenberg kiterjedt budapesti kapcsolatrendszerének nevei Olsen számára hozzáférhetőek voltak. (A tényleges hírszerzőket, ügynököket általában *agent*-ként nevezték meg.)

Feltehetően a WRB-t takarja a „Garbo" fedőnév, amellyel szignálva 1944 júliusában, Wallenberg Budapestre indulására előtt néhány nappal Stockholmból távirat érkezett az OSS központjába. A távirat feladója – minden bizonnyal maga Olsen – arról érdeklődött, hogy Wallenberg akcióját felhasználhatja-e titkosszolgálati célokra. A Stockholmba küldött választávirat szerint a központ – „tekintve a célszemély múltját" – valószínűtlennek tartotta, hogy Wallenberg alkalmas ember volna az OSS számára. Nincsen kézzelfogható bizonyítékunk, de több mint valószínű, hogy a központ itt a Wallenberg család német fedőtevékenysége miatt fejezte ki aggályait.

Wallenberg letartóztatása után kilenc évvel, 1955 júliusában a CIA központjában felmerült, hogy a Szovjetunióval szemben hasznos propagandaeszköz volna

PER ANGER A BUDAPESTI SVÉD KÖVETSÉG TERASZÁN
1944-ben

vallomást, mely szerint Per Anger, a követség másodtitkára, Wallenberg barátja 1944 augusztusában rövid időre hazautazott. Ekkor Stockholmban találkozott Olsennel, aki érdeklődött, volna-e lehetőség arra, hogy egy svéd diplomáciai futár csomagot szállítson a magyar fővárosba. Néhány héttel később, 1944. szeptember 15-én Thorsten Akrell, a svéd hadsereg századosa Budapestre indult két rádióadóval, amelyeket később egy svéd védettség alatt álló épületben működtetett Kruchina Viktor (1944 márciusáig Újszászy Istvánnak, a magyar katonai hírszerzés és elhárítás vezetőjének jobbkeze, egy katonai ellenálló csoport katonai szárnyának irányítója), aki a dunai német hajómozgásokról tájékoztatta rendszeresen az amerikaiakat.

Ugyanennek a csoportnak volt egyik vezéralakja Szent-Györgyi Albert professzor, aki szintén svéd követségi épületben rejtőzött, mivel egy évvel korábban, 1943-ban békeközvetítői szerepet vállalt a magyar külügy és isztambuli brit körök között.

Hogy Wallenbergnek mindehhez volt-e bármiféle köze, vagy tudott-e a rádiókról egyáltalán, azzal kapcsolatban csak töredékes információink vannak. Azt tudjuk, a kérdéses időszakban, 1944. szeptember 18-án szerepel egy svédnek tűnő név határidőnaplójában: „Aksell" – ez valószínűsíthetően Thorsten Akrell nevének elírása.

az eltűnt svéd diplomata ügyének felelevenítése. Aggódtak azonban, hogy a KGB visszavághat Wallenberg amerikai titkosszolgálati múltjára vonatkozó bizonyítékkal. A CIA ezért belső vizsgálatot indított annak kiderítésére, vajon használta-e az OSS a svéd diplomatát hírszerzési célokra. Európai filiáit adatgyűjtésre szólították fel, de ez kevés használható információt eredményezett. 1955. december 1-jén Washingtonba rendelték az akkor már állományon kívüli Olsent, s részletesen kikérdezték a War Refugee Board mentőakciójáról. A volt OSS-megbízott két alkalommal is határozottan kijelentette, hogy a WRB-megbízatáson kívül semmilyen feladatot nem adott Raoul Wallenbergnek. A CIA persze számolt azzal a lehetőséggel, hogy az egykori tiszt hazudhatott is, ám ennél pontosabb választ nem tudtak találni a kérdésükre. A Wallenberg-kártyát így nem vették be a hidegháborús propagandajátszmában.

Nemrég került elő arra utaló nyom, hogy a budapesti svéd követség – legalábbis alkalomszerűen – valóban együttműködött az OSS-szel. Kovács Gellért történész talált a magyar állambiztonsági levéltárban egy tanú-

Kruchina Viktor a Wallenberg család birtokolta Svéd Golyóscsapágygyár, az SKF magyarországi képviselője is volt egyben. Őt az érkező szovjet hadsereg érdekes módon brit, nem pedig amerikai ügynöknek tartotta, talán a Szent-Györgyi-szál miatt. Szent-Györgyi és a törökországi brit körök kapcsolata pedig átvezet minket Wallenberg isztambuli brit ismeretségi körének kérdésére.

WALLENBERG BRIT KAPCSOLATAI

Mint tudjuk, Wallenberg apai nagyapja, Gustaf a diplomáciai pályát választotta, s 1920 és 1930 között Isztambulban vezette a svéd követséget. Innen ismerte Cyril James Cumberbatch brit diplomatát, aki ugyanebben az időben a brit konzulátust irányította Ankarában, s akinek a lánya, Louisa Grace az 1920-as években az isztambuli magyar konzulátust vezető Ullein-Reviczky Antal felesége lett. Ullein-Reviczky 1939-től volt a magyar külügyminisztérium sajtóosztályának vezetője. Cenzorságára 1942-től ugyanaz jellemző, mint Kállay Miklós miniszterelnök külpolitikájára: a sajtóirányítás közepes vagy mérsékelt jelentőségű kérdéseiben a németek kiszolgálója volt, ezzel palástolva, hogy a németek számára igazán lényeges kérdésekben általában hallgatott.

Ullein-Reviczky 1942-től próbálta használni angol kapcsolatait, hogy hazája számára tárgyalópartnereket szerezzen. A semleges Törökország (ahol a nyarakat rendszeresen töltötte) s ottani brit ismeretségi köre alkalmas közegnek tűnt ehhez. London kétkedéssel fogadta közeledését. Az ő közbenjárásának köszönhető azonban, hogy 1943 januárjától többször tárgyalóasztalhoz ültek a számukra is elfogadható Szent-Györgyi Alberttel. A kör itt bezárulni látszik.

Ullein-Reviczkyt a magyar külügyminisztérium 1943 szeptemberétől követként akkreditálta Stockholmba. Fél évvel később azonban, Magyarország német megszállásakor posztjáról felmentették, állampolgárságától megfosztották.

Az Ullein-Reviczky Antal Alapítvány levéltárában megtalálható Ullein-Reviczkyné angol nyelvű naplója. Eszerint a házaspár jól ismerte Raoul Wallenberget. Feltehetően 1943 szeptemberében, Stockholmba indulásuk előtt találkoztak először a fiatalemberrel, „az idős Wallenberg úr unokájával", akit az asszony „lebilincselőnek" talált.

Majd egy évvel később, 1944 júliusában – annak ellenére, hogy Ullein-Reviczkynek akkor már nem volt diplomáciai posztja Svédországban – a házaspár hivatalos volt Raoul Magyarországra indulása előtti szűk körű búcsúvacsorájára, melyen egyébként részt vett Marcus Wallenberg és felesége is.

ULLEIN-REVICZKY ANTAL ÉS FELESÉGE a stockholmi magyar követségen 1943 szeptemberében, a királyi udvarban tett bemutatkozó látogatás előtt

Szent-Györgyi Albert, a titkos békediplomata

A Nobel-díjas tudós Kállay Miklós miniszterelnök megbízásából utazott 1943 februárjában Isztambulba, hogy ott tárgyaljon – többek közt a brit titkosszolgálat törökországi vezetőjével – Magyarország kiugrásáról. Ezután azt a feladatot kapta, hogy térjen vissza Budapestre, és segítsen rádiókapcsolat kiépítésében a magyar és a brit kormány között. Tevékenysége a németek előtt ismertté vált, ezért Magyarország megszállását követően állítólag maga Hitler adott parancsot a Gestapónak Szent-Györgyi elfogására – a tudós ezt később nagy büszkeséggel emlegette. Szegeden, majd Budapesten bujkált, s az utolsó pillanatokban sikerült őt kicsempészni a svéd nagykövetségről, ahonnan a Vörös Hadsereg által elfoglalt területre menekítették.

Beszervezés vagy fogoly-csere?

Wallenberg letartóztatásának oka tehát körvonalazható. Más kérdés, hogy mi volt a céljuk a szovjeteknek az elfogásával. Ügynököknek vagy ügynökgyanús személyeknek általában két fajta módon vették hasznát, beszervezéssel vagy fogolycserével – sokszor a kettő együtt is járt.

Mint látjuk, letartóztatása nem volt egyedi eset. Ugyanazon a napon négy külföldi diplomatára adott ki elfogatóparancsot a szovjet védelmi miniszter. Érdemes egy pillantást vetni a három másik férfi, a svájci Harald Meier és Max Feller, valamint a szlovák Jan Spisak későbbi sorsára.

Fellerrel már 1945-ben azt közölte kihallgatótisztje, hogy „nem azért fogták le, mert a terhére akarnak róni valamit, hanem kizárólag azért, hogy később csereszemélyként felhasználhassák". A szovjet fél két Svájcba dezertált vadászpilótát követelt a berni diplomatákért, és 1946. január 27-én meg is történt a fogolycsere.

A szovjet állam 1947. január 8-án adta ki Jan Spisakot, akit ugyanebben az évben a pozsonyi Népbíróság három évre ítélt kémkedésért. Ítéletébe beszámították a már börtönben eltöltött két esztendőt, így 1948-ban szabadulhatott. Ismerünk számtalan hasonló magyar példát is, például Hátszegi (Hatz) Ottóét, az amerikaiakkal tárgyaló ezredesét, akit a Szovjetunió 1955-ben adott ki

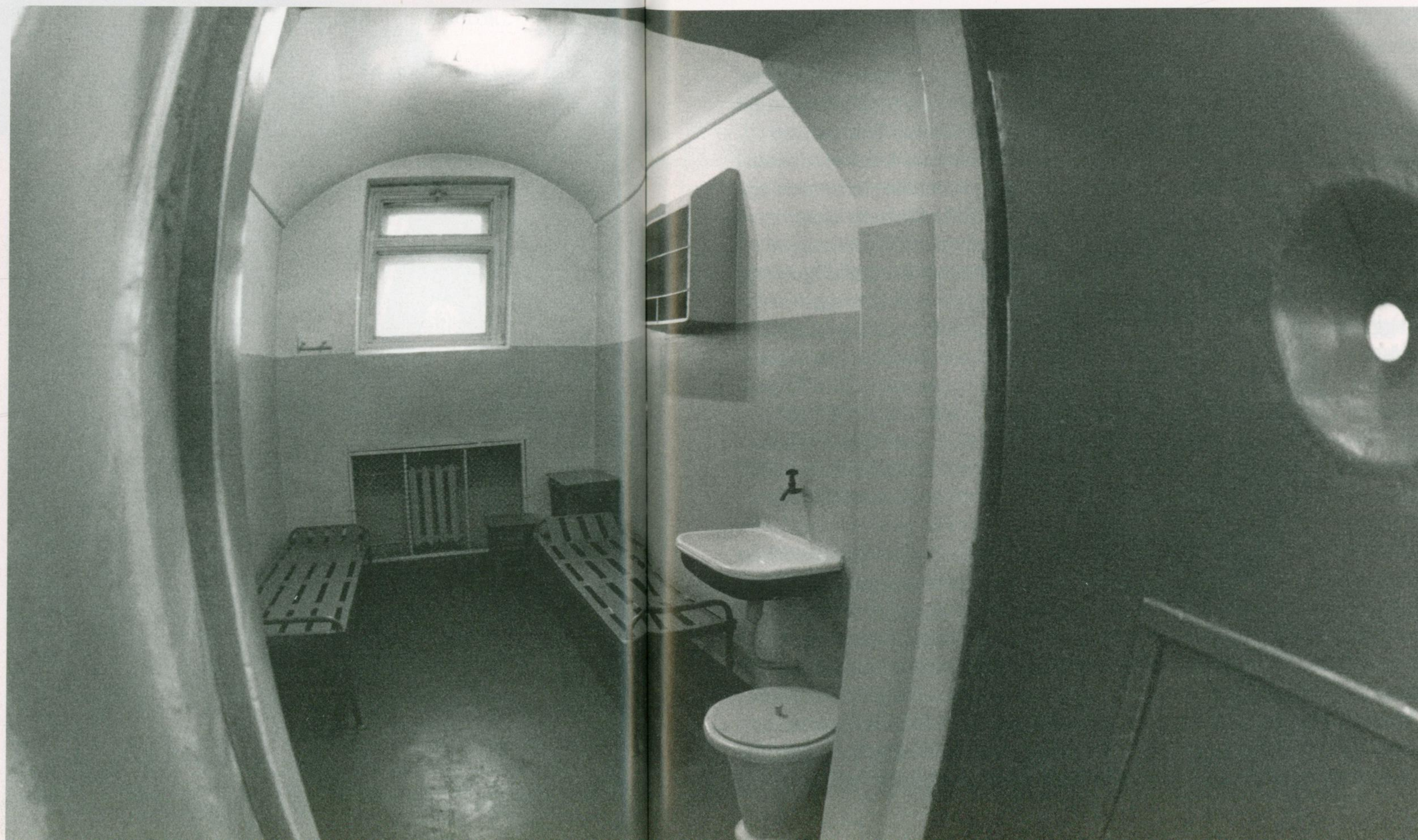
ALEKSZANDRA KOLLONTAJ 1946-BAN

Budapestnek. Azt is tudjuk azonban, hogy ezekben az esetekben az NKVD a beszervezést a csatlós államok titkosszolgálataira bízta. Hátszegi a hatvanas évekig jelentett a magyar belügynek. Talán valami hasonló alkuról lehetett szó Spisak esetében is. A korábban már idézett Pavel Szudoplatov Wallenberg letartóztatását ekképpen indokolta: „Be akarták szervezni. Előbb Budapesten környékezték meg. Mivel ott nem jártak sikerrel, Moszkvába szállították. Wallenberg ezeknek a kísérleteknek sorozatosan ellenállt."

Szudoplatov állításával kapcsolatban sem bizonyítékunk, sem cáfolatunk nincsen. Az NKVD által megsemmisített, ám az 1990-es években a svéd kutatócsoport által rekonstruált börtönregisztrációs bejegyzésekből és kihallgatási naplókból az derül ki, hogy Langfelder Vilmost 1945. március 28-án, Wallenberget pedig május 30-án szállították át a Lubjanka vizsgálati fogházából a moszkvai Lefortovo börtönbe. Ez pár nappal azután történt, hogy Marcus Wallenberg levélben kérte Alekszandra Kollontajt, a Szovjetunió korábbi svédországi nagykövetét, hogy járjon közben Raoul hollétének felderítésében. Kollontajt két hónappal korábban rendelték vissza posztjáról. Leváltásának ideje egybevág azzal a dátummal, mikor Wallenberg édesanyjával bizalmasan közölte: „Raoul a Szovjetunióban tartózkodik, de aggodalomra semmi ok, hamarosan haza fog térni."

Raoul Wallenberg két Lubjanka-beli kihallgatása meglehetősen kevésnek látszik egy per előkészületeihez. Kollontaj szavai sem utalnak arra, hogy komoly eljárásra készültek ellene.

Nem tudni, keresték-e fogolycsereajánlatokkal a svédeket ebben a korai időszakban. Moszkvai jelenlétéről a szovjet külügy hivatalosan nem kapott értesítést, amint az az NKVD és a külügyminisztérium belső levelezéséből kiderül. Utóbbi, melyhez a svéd külügytől rendre érkeztek megkeresések Wallenberg

WALLENBERG CELLÁJA
a Lefortovo börtönben

A Lefortovo börtön

III. Sándor uralkodása kezdetén, 1881-ben katonai börtönnek épült a Franz Lefortról, I. Péter cár bizalmasáról elnevezett moszkvai kerületben. A sztálini tisztogatások egyik leghírhedtebb büntetőintézménye. Az 1930-as évekre annyira túlzsúfolttá vált, hogy egy új szárny megnyitása vált szükségessé – melyet egy városszéli egykori monostorban rendeztek be, hivatalosan „110-es egység" néven, ám a rabok csak régi nevén ismerték, „Szuhanovka"-ként. Jelenleg is működő börtön, az Igazságügy-minisztérium fennhatósága alá tartozik.

A LEFORTOVO BÖRTÖN FOLYOSÓI

hollétét firtatva, folyamatosan információt kért az állambiztonsági szervtől, választ azonban nem kapott, így Stockholmnak rendre azt kommunikálta, hogy „nem tud Wallenberg nevű fogolyról".

A svéd kormány jó néhány számonkérő memoranduma után 1946. június 15-e délelőttjén Sztálin magához kérette Staffan Söderblom követet. A szovjet államfő egy órát jegyzett elő a megbeszélésre, amely azonban jóval hamarabb véget ért. A svéd diplomata a beszélgetésről készült feljegyzésében azt írta, átadta a svéd külügyminisztérium újabb jegyzékét Wallenberggel kapcsolatban, és szóban hozzáfűzte: „Személyes meggyőződése, hogy Wallenberg még Magyarországon baleset vagy rablótámadás áldozata lett", és feltételezi, hogy „a szovjet hatóságoknak nincsenek adataik hollétéről". Jó volna viszont – tette hozzá –, ha a svéd külügy „hivatalos közleményt kaphatna, mely szerint minden lehetséges intézkedés megtörtént az ügy kivizsgálására, még ha ez sajnálatosan eredménytelennek bizonyult is".

A Lefortovóban Wallenberg a 203-as cellába került, melyet Willy Roedel korábbi bukaresti német követségi tanácsossal osztott meg. Következő kihallgatására a börtönnaplók szerint csupán több mint egy év múlva, 1946. június 15-én délután fél négytől ötig került sor – ugyanannak a napnak délutánján, amikor Sztálin fogadta Söderblom követet, aki egyértelműen kinyilvánította, hogy a svéd külügy lemond róla. Ezzel a szovjetek számára a fogolycsere lehetősége kútba esett.

A szomszéd cellában őrzött olasz diplomata, Claudio Mohr, akivel Wallenberg kopogtatással kommunikált, később úgy emlékezett, a svédet aggasztotta, hogy ügye láthatóan „leült". Mohr elmondása szerint Wallenberget így fogadta aznap kihallgatója, Alekszandr Kuzmisin: „Maga Svédországban már senkit nem érdekel." Hozzátette még, hogy „a svéd hatóságok érdektelensége a legfőbb bizonyíték arra, hogy ön bűnös. Ha nem az, az ön dolga, hogy az ellenkezőjét bizonyítsa." Vajon hogyan bizonyíthatja ártatlanságát egy világtól izolált fogoly egy vallatószobában? Lehet, hogy egy másokat terhelő vallomástételre vagy beszervezési kísérletre utal a mondat? Vajon kivel kapcsolatban kérhetett adatokat tőle a szovjet titkosszolgálat éppen ezen a napon, vagy kivel kapcsolatos hírszerzésre alkalmazta volna ügynökként?

Két hónappal később, 1946. augusztus 30-án Wallenberget újból Kuzmisin elé vezették. Erről a kihallgatásról semmit nem tudunk azon kívül, hogy másfél óráig tartott.

Viktor Abakumov titkosszolgálati miniszter 1947. február végén utasította a Lefortovo börtön igazgatóságát, hogy Wallenberget és Willy Roedelt szállítsák vissza a Lubjankába. Néhány nappal később a 7-es számú cellába kerültek, az épület első emeletére, a gyakran kihallgatásra járó foglyok szárnyába. Május 17-én Andrej Visinszkij külügyminiszter-helyettes levélben kérte felettesét, Molotovot, hogy „Mivel a Wallenberg-kérdés mai napig megoldatlan, kérem utasítsa Abakumovot, hogy tegyen jelentést az ügyről, s vázoljon fel javaslatot annak likvidálására." Molotov a dokumentumot még aznap aláírta. Nem fejtette ki részletesen, mit ért az ügy „likvidálásának" kifejezése alatt. Július 7-én újból levelet intézett Molotovhoz: „Fontos volna tudni a helyet, ahol Wallenberg szovjet védelem alá került, hol tartózkodott akkor, hová vitték onnan, előfordultak-e bombázások vagy harcok a szóban forgó helyszíneken, hogy Wallenberg szabadon mozoghatott-e, vagy állandó őrizet alatt állt, valamint hogy ezalatt találkozott-e bárkivel a svéd követségről, vagy más idegen ország állampolgárával." A külügyminiszter-helyettes nyilvánvalóan indokokat próbált keresni Wallenberg magyarországi eltűnésének megmagyarázására. Ezt látszik alátámasztani tíz nappal későbbi, 1947. július 17-én kelt, Abakumovhoz küldött levele, ahol szinte ugyanezeket a kérdéseket ismétli meg. Abakumov még ugyanezen a napon válaszolt „Wallenberg svéd állampolgár ügyében", levelét azonban egyenesen Molotovhoz címezte. A beérkező iratot iktatták is a külügyminisztérium titkárságán, azonban a mai napig nem került elő.

ANDREJ GROMIKO
az 1950-es években

Abakumov ugyanezen a napon memorandumot intézett magához Sztálinhoz is „Foglyok helyzete börtöneinkben" címmel. Wallenberg neve ugyan nem szerepel az iratban, szó esik azonban „kínvallatásokról", melyek „a kihallgatótisztek gyakorlatlansága nyomán néha a fogoly halálát eredményezik". A Wallenberg ügyét 1991-től kutató svéd–orosz bizottság kapcsolatot feltételezett Wallenberg sorsa és a beadvány között, és nem alaptalanul.

Tizenkét évnyi tagadás után, 1957. február 6-án Andrej Gromiko külügyminiszter-helyettes elismerte, hogy Raoul Wallenberg valóban szovjet börtönök foglya volt. Bizonyítékként egy 1947. július 17-én kelt kézírásos jelentést mutattak fel, melyet a Lubjanka börtön főorvosa, Alekszandr Szmolcov ezredes küldött Abakumovnak: „Jelentem, hogy az Ön által jól ismert Valenberg nevű fogoly ma éjszaka cellájában váratlanul elhunyt, vélhetően miokardiális infarktus folytán.

Az Öntől kapott utasítás értelmében, hogy személyesen lássam el Valenberg felügyeletét, kérem utasítását arra vonatkozóan, ki végezze a halál okának megállapítását célzó boncolást. 47. VII. 17." Ugyanettől a kéztől, külön aláírással és az aznapi dátummal a levél alján pedig ennyi szerepel: „Személyesen jelentettem a miniszternek. Parancsa: a holttestet boncolás nélkül hamvasztani."

Az 1990-es évek elején svéd és orosz szakértők is vizsgálták az iratot, s arra a megállapításra jutottak, hogy a kézírás valóban Szmolcové volt. A papír minőségéből arra következtettek,

Viktor Szemjonovics Abakumov

1894–1954

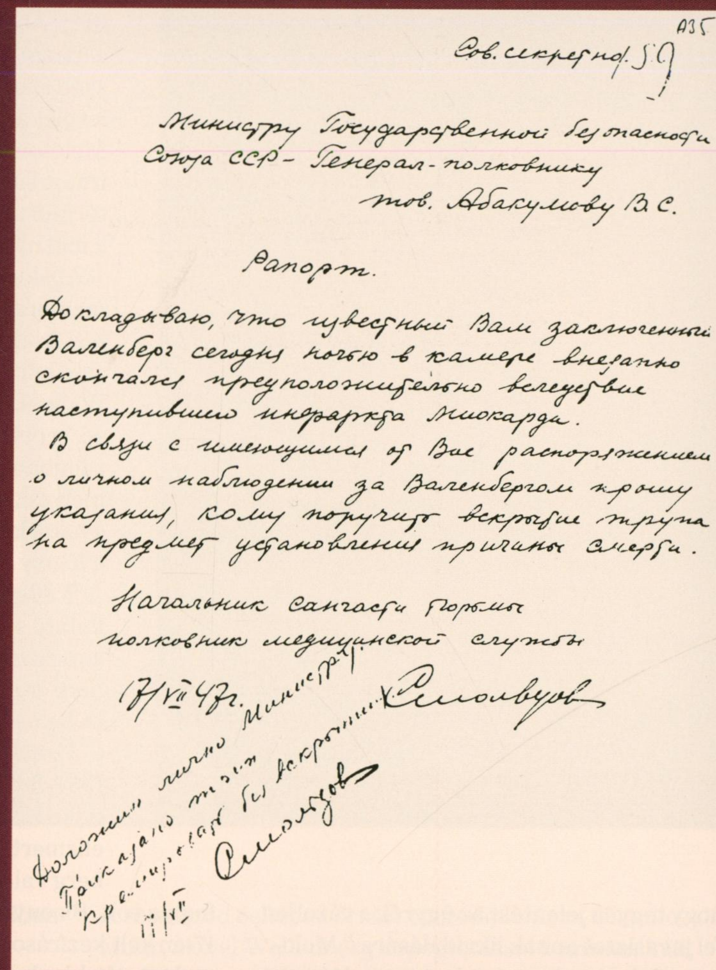
Szovjet belügyi tiszt, a sztálini terror egyik fő végrehajtója. Politikai pályáját a kommunista ifjúsági szövetség, a Komszomol moszkvai szervezeteiben kezdte, majd 1932-től az állambiztonsági szerv (akkor OGPU) munkatársa lett. Működött a gazdasági, majd a nyomozati részlegnél, volt a lágerek felügyelője, 1938-ban pedig az ukrán belügyi népbiztosság Rosztov megyei vezetőjévé nevezték ki. 1941-től belügyi népbiztoshelyettes, 1943-tól a SZMERS vezetője és honvédelmi népbiztoshelyettes volt. A háború után, 1946 márciusában került az állambiztonsági miniszter-helyettesi, májustól a miniszteri posztra. Szerepet játszott az 1949-es leningrádi tisztogatásokban, valamint a kelet-európai országokban lezajló koncepciós perek szervezésében. Hírhedt volt szadizmusáról, gyakran személyesen vett részt brutális kínvallatásokban. Az „orvosper" előkészítése során helyettese, Mihail Rjumin megrágalmazta; 1951-ben kizárták a pártból, majd letartóztatták. Lefogását eleinte nem vette komolyan, elképzelni sem tudta, hogy az általa olyan jól ismert pincék és börtönök saját vesztét is okozhatják. Noha Sztálin halála után az „orvospert" ejtették, Abakumovot 1954 végén halálra ítélték és kivégezték.

hogy a dokumentum tényleg a dátummal jelzett időben keletkezhetett. Kérdőjel azonban maradt a levél hitelessége körül: Szmolcov ugyanis 1947 nyarán hosszú betegszabadságon volt, nem dolgozott a Lubjankában (fia 1992-ben azt mondta, hogy apját – aki 1953-ban elhunyt – betegen rendelték be a minisztériumba).

Több egykori szovjet titkosszolgálati tiszt állította később, hogy Wallenberg ezekben a napokban-hetekben lett gyilkosság áldozata. A kihallgatásait vezető Kuzmisin úgy emlékezett, „agyonlőtték". Ugyanezt állította a fentebb már idézett Gyekanozov is. Szudoplatov a kilencvenes években – hozzátéve, hogy 1947-ben nem volt kapcsolata a Wallenberg-üggyel – azt feltételezte, méreginjekcióval ölték meg egy orvosi kezelés – vagy kísérlet – során.

Az 1980-as évek végéről származik egy hadifogoly visszaemlékezése. Az orosz férfi egy Moszkva melletti „prémtelepen" dolgozott az 1950-es évek elején. Emlékei szerint a telep őrparancsnoka, egy grúz ezredes részegen azzal kérkedett foglyainak, hogy 1947 júliusában „egy éjszakán ő tette hidegre azt a zsidószerető svédet is, akit odautaztattak látogatóba".

Tény és való, hogy a hivatalos svéd és szovjet állásponttal összecsengő nyilatkozatok az MGB/KGB egykori tisztjeinek részéről a dezinformálást is szolgálhatták. A hadifogoly-emlékezet pedig kései, s ha pontos is, az idézett parancsnok dicsekvése könnyen lehet alaptalan, annak az orosz Wallenberg-folklórnak része, melyből korábban már idéztünk példákat.

А35

Сов. секретно. [illegible]

Министру Государственной безопасности Союза ССР – Генерал-полковнику
тов. Абакумову В.С.

Рапорт.

Докладываю, что известный Вам заключенный Валенберг сегодня ночью в камере внезапно скончался, предположительно вследствие наступившего инфаркта миокарда.
В связи с имеющимся от Вас распоряжением о личном наблюдении за Валенбергом прошу указания, кому поручить вскрытие трупа на предмет установления причины смерти.

Начальник санчасти тюрьмы
полковник медицинской службы Смольцов

17/VII 47 г.

Доложено лично министру. Приказано труп кремировать без вскрытия. [illegible]
17/VII

A SZMOLCOV-JELENTÉS

Az azonban bizonyos, hogy az MGB 1947 júliusában, Visinszkij „likvidálási" utasításához híven nagy erőkkel próbált eltüntetni minden nyomot, ami Wallenberg szovjet fogságát bizonyíthatta.

Wallenberg és Langfelder azon kevés cellatársa, akik valaha szabadlábra kerültek, egybehangzóan állították, hogy 1947. július 22-éről 23-ára virradó éjszaka kihallgatások egész sorát tartották a Lefortovo börtönben – az MGB egyesével, egymás után előállított mindenkit, aki a svéd diplomatával vagy sofőrjével börtönélete során kapcsolatba került. Itt egyrészt azt tudakolták tőlük, kinek beszéltek fogságuk alatt Wallenbergről, másrészt felszólították őket, hogy többet ne említsék a nevét. Ezután hosszabb-rövidebb időre mindannyian magánzárkába kerültek.

A fellelhető fogolydossziékból – mind a mai napig kevés ilyen kutatható – egybecseng egyrészt, hogy a kihallgatott rabokat 1947 júliusában mind speciális börtönben helyezték el, indoklásként pedig mindegyik aktában szerepel az okok között, hogy „kapcsolatban állt egy kiemelkedően fontos fogollyal".

Az egykori svéd–orosz bizottság svéd oldalának kérésére 2009-ben az orosz Szövetségi Biztonsági Szolgálat (FSZB) munkatársai új adatokat hoztak nyilvánosságra. Ezek szerint július 22-éről 23-ára virradó éjszaka a Lubjankában és a Lefortovóban párhuzamos kihallgatássorozat zajlott. Az utóbbiban Alekszandr Kuzmisin vezette a vallatásokat. Este 21.30 és 24.00 között nagyjából félórás időközökkel egymás után vitték be Langfelder Vilmost, majd az ő és Wallenberg egykori cellatársait: Katona Sándort, Gustav Richtert, Willy Roedelt, Eiro Pelkonent és Reiner Stahelt. Ezalatt a Lubjankában Kuzmisin közvetlen felettese, Szergej Kartasov, az MGB 3. osztálya 4. főfelügyelőségének parancsnoka szintén ebbe a körbe tartozó személyeket hallgatott ki 18.50 és 22.40 között. Először a név nélkül beidézett „7-es számú foglyot", majd sorban Roedelt, Hátszegi Ottót, Otto Scheuertet és Ernst Hubert.

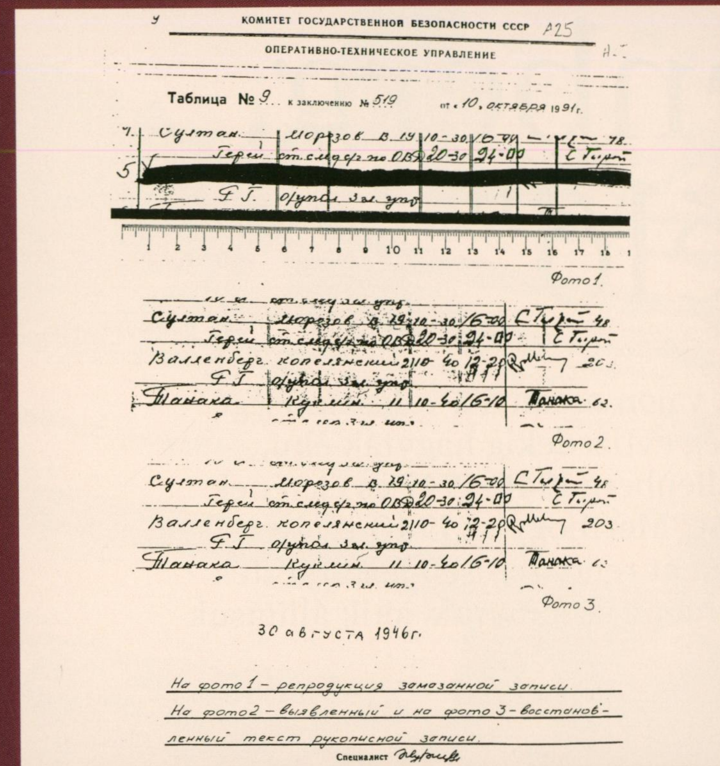

КОМИТЕТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СССР А25
ОПЕРАТИВНО-ТЕХНИЧЕСКОЕ УПРАВЛЕНИЕ

Таблица № 9 к заключению № 519 от 10 октября 1991 г.

Султан | Морозов | 10-30 | 16-00
Герей | ст. след. по ОВД | 20-30 | 24-00
[redacted]
Ф. Т. | ...

Фото 1.

Султан | Морозов | 10-30 | 16-00
Герей | ст. след. по ОВД | 20-30 | 24-00
Валенберг | Копелянский | 21-10 | 12-20
Ф. Т. | ...
Танака | Кузмин | 10-40 | 16-10

Фото 2.

Султан | Морозов | 10-30 | 16-00
Герей | ст. след. по ОВД | 20-30 | 24-00
Валенберг | Копелянский | 21-10 | 12-20
Ф. Т. | ...
Танака | Кузмин | 10-40 | 16-10

Фото 3.

30 августа 1946 г.

На фото 1 – репродукция замазанной записи.
На фото 2 – выявленный и на фото 3 – восстановленный текст рукописной записи.
Специалист [illegible]

A LEFORTOVO BÖRTÖN 1946. augusztus 30-ai kihallgatási naplójából utóbb eltüntették a Wallenberg kihallgatására utaló sort (fent). A KGB technikusai 1991-ben helyreállították és olvashatóvá tették a bejegyzést, Wallenberg saját kezű aláírásával együtt (középen és lent). A naplóban kihallgatóként szereplő [Danyiil] Kopeljanszkij valójában tolmácsként vehetett részt a Kuzmisin által vezetett kihallgatáson. Nem ismeretes, hogy a naplóból szintén törölt, Tanaka nevű – feltehetően japán – kihallgatottnak köze lett volna Wallenberg ügyéhez.

Három és fél órával később, az éjszaka közepén Kartasov újra elővezettette a „7-es számú foglyot". A Lubjankában nem voltak ritkák a hajnali raportok, amelyekre álmukból felverve vitték a foglyokat, általában egyesével. Ezen az éjszakán azonban huszonöt perc után szembesítésre érkezett Langfelder Vilmos. Kettejük közös kihallgatása szintén nagyjából húsz percig tartott. Nem sokkal hajnali fél három után a Lubjanka őrei a vallatószobába kísérték Katona Sándort is. 23-án este fél hétig, azaz tizenhat órán át hallgatták ki hármójukat egyszerre. Ez semmiképp nem mondható szokványos eljárásnak.

Az FSZB levéltárának munkatársai a kiadott adatokhoz hozzáfűzték: a „7-es számú fogoly legnagyobb valószínűség szerint Raoul Wallenberg volt". A kutatócsoport kérdésére, hogy ezt a kijelentést mire alapozzák, nem adtak választ. Pedig ha feltevésük igaz, az nem kevesebbet jelent, mint hogy a Szmolcov-jelentés hamisított, s Wallenberg öt nappal halálának hivatalos dátuma után még életben volt.

Akár ő volt a titokzatos „7-es számú fogoly", akár nem, ebből az éjszakából és az ezt követő eseményekből egyértelműen az látszik, hogy – híven Visinszkij kívánságához – Wallenberg rabságának s legfőképp utolsó néhány hónapjának nyomait és szemtanúit szisztematikusan eltüntették az MGB hivatalnokai. A tizenhat órás kihallgatás egyetlen résztvevője sem szabadult soha a szovjet fogságból. Katona Sándort többé nem látta senki, Langfelder Vilmos pedig a hivatalos börtönjelentés szerint 1948. március 2-án halt meg a Lefortovo egyik cellájában, nem meglepő módon „miokardiális szívrohamban".

Willy Roedel, aki két éven keresztül volt Wallenberg cellatársa, 1947. október 17-én hunyt el, miközben a Lubjankából éppen egy krasznogorszki munkatáborba szállították, a hivatalos jelentés szerint „hirtelen szívleállás" következtében. Roedel aktáját az 1990-es évek elejétől kérte a svéd–orosz bizottság az FSZB központi levéltárától. Sorozatosan azt a választ kapták, hogy az megsemmisült. 2010-ben azonban váratlanul megjelent az intézménynek egy kiadványa *A Harmadik Birodalom titkai* címmel, melyben volt nemzetiszocialista tisztek kihallgatási jegyzőkönyveit publikálták. Köztük voltak a Willy Roedel vallatásairól készült feljegyzések is, ám a meg-megszakadó gondolatmenetekből, sokszor töredékes mondatokból egyértelműnek tűnik, hogy Wallenberg cellatársának publikált kihallgatási anyagaiból legalább 52 oldal hiányzik.

Szintén 1947-re tehető, hogy 1945 februárjáig visszamenően Wallenberg és Langfelder minden aláírását törölték a börtönnaplókból. Azok, akik csak 1945 májusa előtt, s akkor is rövid időt töltöttek vele egy cellában, vagy csupán ebben az időszakban és csak falon kopogtatással érintkeztek vele, mint Richter, Scheuer, Huber, Pelkonen és Hátszegi, hosszú időre magánzárkába kerültek. Emellett, ahogy Pelkonen példáján is láttuk, kihallgatótisztjeik nyomatékosan tudatták velük, hogy nem beszélhetnek többet Wallenbergről, mert kárát fogják látni. Úgy tűnik, legfontosabb számukra az 1946–1947-es események szemtanúinak eltüntetése volt.

WILLY ROEDEL

Wallenberg, a „túlélő”

De ha mindez így történt, vajon mennyi a valószínűsége annak, hogy ezek után még évtizedekig hagyták élni, emlékezni és beszélni Wallenberg 1946–1947-es életének koronatanúját, saját magát? Merthogy az 1940-es évek végétől kezdve évtizedeken át rendszeresen jelentkeztek a svéd külügyminisztériumban szemtanúk, akik állításuk szerint látták őt.

Kijevben egy magyar asszony ismerte fel őt egy fogolytranszportban, 1947-ben. Ugyanebben az évben egy svéd nő Dél-Ukrajnában találkozott a haldokló Wallenberggel, aki röviddel azelőtt egy partizántámadás során szabadult a transzportvonatról, de az akcióban súlyosan megsebesült. 1948-ban találkoztak vele a Lefortovóban és Vlagyimir központi börtönében is, illetve partizánként Csehszlovákiában. Voltak akik ugyanekkor a szibériai Halmer-Ju, mások Jakutszk, megint mások Bratszk munkatáborában dolgoztak vele együtt. 1948–1949 folyamán többen beszéltek vele Vorkutában. 1951 és 1954 januárja között hárman is látták Verhnyeuralszkban, majd volt, aki onnan együtt utazott vele Vlagyimirba, s ezután éveken át gyakran találkozott vele a börtön II. blokkjában. 1955 és 1961 között is többen látták ugyanitt.

Valaki 1961-ben hallott Wallenberg éhségsztrájkjáról a moszkvai Butirszkaja börtönben, s tudott arról, hogy onnan egy kórház pszichiátriai osztályára szállították, miután nem volt hajlandó ételt magához venni. Ugyanebben az évben egy orvosnő kezelte egy elmegyógyintézetben. A rossz állapotban lévő fogoly nem volt tisztában azzal, hogy kicsoda.

1962-ben látni vélték az Északi-tengeren, a sarkkör közelében fekvő Vrangel-szigeten, 1963-ban pedig arról számolt be valaki, hogy egy svéd fogoly viccelődött egy angollal a Lubjankában. 1975-ben a Butirszkajában mesélte egy skandináv, hogy a harmincadik évét tölti ott. 1978-ban Blagovescsenszk elmegyógyintézetében láttak egy embert, akire ráillett Wallenberg személyleírása. Ugyanebben az évben egy idős KGB-tiszt a házában tartott összejövetelen sok vodka után azt hangoztatta, van egy svéd foglya, aki harminc éve ül a Lubjankában.

Egy stockholmi üzletember 1986-ban meg nem nevezett forrásból azt hallotta, hogy Wallenberg Blagovescsenszk elmegyógyintézetében tartózkodik.

1987-ben ugyanaz a volt KGB-tiszt, aki korábban hallotta, hogy Wallenberg a Vrangel-szigeten dolgozik, ebben az évben állította, „volt KGB-s barátain keresztül leveleket kap Wallenbergtől, akit egy ideig elmegyógyintézetben tartottak, majd munkatáborba küldtek Krasznojarszkba.

1987-ben Irwin Cotler jogászprofesszor a CIA-nak úgy nyilatkozott, azt hallotta, hogy Wallenberg álnéven él, Moszkvától nem messze, börtönben. 1988-ban szintén a CIA-hoz érkező információ szerint Wallenberg elhunyt egy Moszkva melletti dácsában, ahol házi őrizetben tartották.

VASÚTÉPÍTÉSEN DOLGOZÓ FOGLYOK VORKUTÁBAN

A „GULAG-SZIGETVILÁG” EGYIK LÁGERE

SVÉD FOGLYOK A SZOVJETUNIÓBAN. Az 1990-es évek közepére egyértelműen kiderült, hogy a „Gulag-szigetcsoport" több ezer táborában és börtönében legalább 150 svéd fogoly töltött hosszabb-rövidebb időt, de ez a szám jóval magasabb is lehet. Azokon a helyeken, ahol 1944 és 1947 között valóban tömegesen fordultak meg svédek, nemigen tudunk Wallenbergről szóló beszámolókról, néhány egybeesés (Kijev, Verhnyeuralszk, Vlagyimir) azonban figyelmet érdemel. Sajnos a kutatások mindmáig nem tudnak választ adni arra a kérdésre, hogy ezek közül mi tartozik a „Wallenberg-folklór" lapjaira, és minek van valóságalapja.

Ami ebből a listából első ránézésre is egészen biztosan kihúzható, az a Vrangel-szigetről szóló tudósítás, ott ugyanis mai tudásunk szerint nem volt Gulag-tábor. Mivel a Vrangel-szigetről és a krasznojarszki munkatáborról szóló beszámolók forrása ugyanaz a férfi, az első valótlanságának biztos tudatában kétkedéssel kell fogadnunk a másodikat is.

Egyes feldolgozások a sok különböző helyről származó tanúvallomásokat azzal kapcsolják össze, hogy Wallenberget – félve a svéd és amerikai külügyi és titkosszolgálati szervektől – rendszeresen áthelyezték, hogy ne lehessen nyomára bukkanni. Ez több okból sem tűnik reálisnak. Valószínűtlen, hogy miután minden nyomát megsemmisítették a Lefortovo és a Lubjanka börtönökben, körbeutaztatták vele a Szovjetuniót, rendszeresen újabb és újabb foglyoknak mutatva fel őt. Ráadásul a felsorolás időbeli átfedéseket is tartalmaz, márpedig egyszerre több helyen biztosan nem lehetett.

A szemtanúk közül sokan „egy svéd" fogolyról számolnak be, akit Wallenberggel azonosítanak. De vajon ő volt az egyetlen svéd a „Gulag-szigetcsoport" több ezer táborában és börtönében? Az 1990-es évek közepére egyértelműen kiderült, hogy nem. A vlagyimiri börtön kartotékjaiból a svéd–orosz bizottság nagyjából 150 svéd nemzetiségű rab személyi lapját gyűjtötte össze. Bár egyértelmű, hogy ez messze nem a teljes szám, s ennél jóval többen is megfordulhattak a Szovjetunióban, a Wallenbergről szóló tanúvallomások sorának további elemzéséhez mégis segítséget nyújthat a fenti térkép, amelyen egyrészt követhető az ő mozgásuk a Gulag börtönein és táborain belül, másrészt azoknak a beszámolóknak a helyszínei, ahol Wallenberget vélték látni szemtanúk.

Azokon a helyeken, ahol 1944 és 1947 között valóban tömegesen fordultak meg svédek, nemigen tudunk Wallenbergről szóló beszámolókról. A leningrádi és odesszai repatriáló táborokból egyetlen „Wallenberg-észlelés" sincs. Szembetűnő viszont a kijevi egybeesés. 1947 folyamán haladtak át fogolytranszportok a városon, s volt legalább egy svéd, akit innen repatriáltak. Hogy itt történt-e partizánakció ebben az időszakban, nem tudjuk. Felmerül azonban a kérdés: nem lehetséges, hogy a jószándékú svéd külügyminisztériumi alkalmazott, akit a haldokló férfi svédül köszöntött, beszélni azonban állapota miatt már nem tudott, nem Wallenberget, hanem egy másik svéd foglyot látott.

A térkép másik látványos egyezési pontja a Verhnyeuralszk–Vlagyimir vonalon rajzolható fel. 1951-ben ketten is beszéltek a verhnyeuralszki táborban „egy nemes

és naiv svéddel", aki nem tudta, miért vádolják kémkedéssel", s akit „fellebbezés lehetősége nélkül ítéltek el a háború végén". Mindketten azzal keresték meg egy évtizeddel később a svéd külügyminisztériumot, hogy Wallenberggel találkoztak a dél-uráli szénbányatelepen. Ugyanezek az emlékezők látták őt itt 1952-ben és 1953-ban is, később azonban már nem.

Alekszandr Szolzsenyicin ugyanitt, ugyanekkor ugyancsak találkozott egy svéd férfival. *A Gulag szigetvilág* című regényében ezt írta: „Nagyon fiatal volt, nagyon naiv, nagyon szőke, és nagyon fehér bőrű. Úgy mesélte, éveken át egy Moszkva melletti kastélyban élt házi őrizetben. Abakumov maga olvasta fel neki az ítéletet, mely 25 évet szabott rá, kémkedésért. Azt mondta, az apja milliárdos, s hogy nevüket mindenki ismeri Svédországban."

Wallenberg, ha élt még ekkor, negyvenes évei elején járt, így nem tűnhetett nagyon fiatalnak. A haja háromnégy éves korától világosbarna, majd egyre sötétebb volt. Apja még születése előtt meghalt. Szolzsenyicin soha nem állította, hogy Wallenberget látta volna; könyvében Erik Andersenként említette svéd fogolytársát.

A személyi lapok között valóban szerepel egy Erik Andersen, aki 1923-ban született – tizenegy évvel volt fiatalabb Wallenbergnél. 1947. július 21-én regisztrálták a Lubjankában, 1950-ben mint angol kémet 25 évre ítélték, és Verhnyeuralszkba szállították, ahonnan hivatalosan 1954-ben szabadult.

Egyértelműen nem Wallenbergről van szó, az azonban mindenképpen érdekes, hogy a Lubjankában tartózkodott Langfelder, Katona és a „7-es számú fogoly" maratoni kihallgatásának éjszakáján. A történet, amelyet a raboknak magáról mesélt, ügyetlen – így képzelhette el egy fiatal svéd híres honfitársának stockholmi életét és moszkvai fogságát. Talán megbecsülést akart szerezni azzal, hogy Wallenberg életrajzához hasonló elemeket költött a múltjához...

1953–1954 telén Gennagyij Kuprijanov tábornok együtt utazott Verhnyeuralszk svédjével Vlagyimir központi börtönébe. Ezek után évente nagyjából egyszer találkozott vele fogászaton, gyengélkedőn, s emlékei szerint őreik annyira vigyáztak az elszeparáltságára, hogy amint foglyot láttak közeledni, a svédet kiterelték a helyiségből. Ugyancsak egészen 1959-ig látta ugyanezt a svédet rendszeresen a cellaablakából Kuprijanov zárkatársa ugyanitt, egyedül sétálni az udvaron.

Ha feltételezzük, hogy Kuprijanov felismerte Vlagyimir II. tömbjében azt az embert, akivel együtt érkezett a vonaton, erősen valószínűsíthető, hogy az az izolált fogoly, akivel ők találkoztak, nem Wallenberg, hanem Andersen volt, akit ezek szerint 1954-ben nem hazaengedtek, hanem egy zárt börtönbe szállítottak át.

A többi vallomást nem tudjuk összekapcsolni más svéd rabok jelenlétével. Egyet tehetünk: valószínűségük alapján rendszerezzük ezeket.

Mint látjuk, van egy markáns Lubjanka-szál az emlékezésekben 1947 végétől kezdődően egészen 1978-ig. Ez az az intézmény, ahol Wallenberg életének utolsó írott dokumentumai keletkeztek. Mivel nem tudjuk, mi lehetett az MGB célja 1947 eleji kihallgatásaival, azt sem tudjuk, meddig volt rá szükségük. A 2009-ben előkerült adatok mutathatnak abba az irányba,

Alekszandr Szolzsenyicin
1918–2008

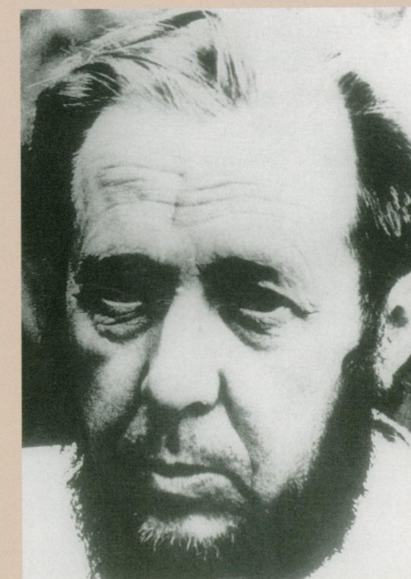
A II. világháború alatt a Vörös Hadseregben századosi rangra emelkedett, ám egy Sztálint gúnyosan emlegető levele miatt 1945-ben letartóztatták és nyolc év kényszermunkára ítélték. Szabadulása (1953) után további három évet száműzetésben, kényszerlakhelyen töltött – ekkor kezdett írni. 1956-ban rehabilitálták.

A hruscsovi „olvadás" időszakában, 1962-ben megjelent *Ivan Gyenyiszovics egy napja* című kisregénye. Ebben saját élményeire támaszkodva mutatja be egy munkatábor rabjának átlagos napját.

Hruscsov bukása (1964) után Szolzsenyicinnek egyre élesebb támadásokkal, hatósági zaklatásokkal kellett szembenéznie. 1963-ban még megjelent egy novelláskötete, de azután betiltották műveit, ezért szamizdat formában, illetve külföldön jelentette meg írásait. *A pokol tornácán* (1968) és *Rákosztály* (1968) című önéletrajzi alapú regényei után, 1970-ben elnyerte az irodalmi Nobel-díjat.

Párizsban jelent meg legismertebb regénye, *A Gulag szigetvilág,* amely átfogó képet ad a szovjet börtönök és lágerek hatalmas rendszeréről. Az írót az első kötet megjelenése után, 1974 februárjában hazaárulás vádjával elítélték, majd kitoloncolták a Szovjetunióból.

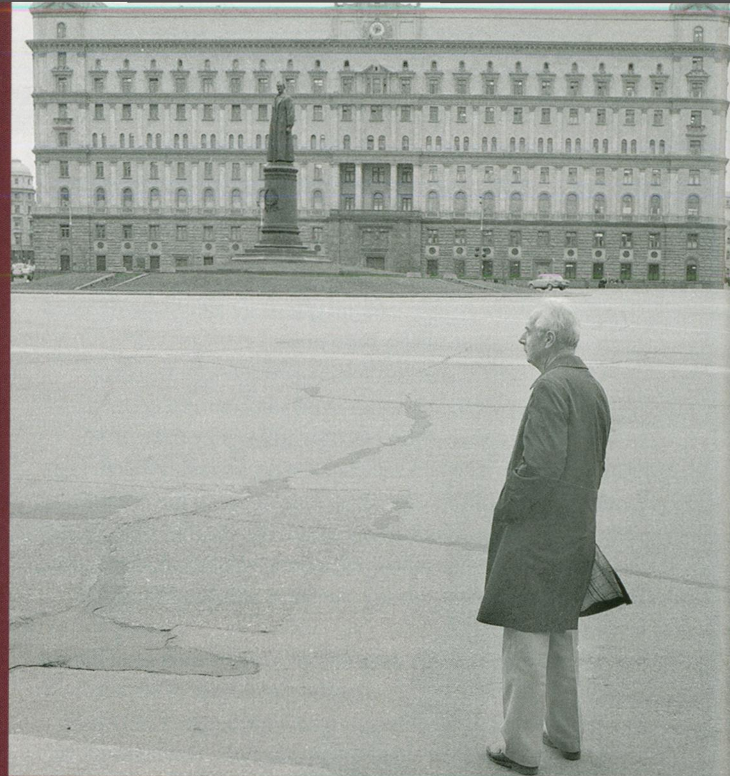
Az 1980-as évek második felétől művei ismét megjelenhettek hazájában, 1990-ben visszakapta állampolgárságát, 1994-ben pedig visszatért Oroszországba.

SZOLZSENYICIN

VARGA IMRE WALLENBERG-EMLÉKMŰVE BUDAPESTEN, a Szilágyi Erzsébet fasorban

GUY VON DARDEL, Wallenberg féltestvére 1989-ben Moszkvában, a Lubjanka épülete előtt

hogy hivatalos eltüntetése után még ebben az intézményben tartózkodott egy ideig. A Lubjanka azonban vizsgálati börtön volt, számos fogoly megfordult benne ügyének nyomozati szakasza során. Erősen valószínűtlennek tűnik, hogy miután az MGB megsemmisítette Wallenberg létezésének nyomait, évtizedekig ebben az intézményben rejtegette. Az 1970-es évek végén vodkaörömben dicsekvő KGB-ügynök kérkedése nagy valószínűséggel csupán a szovjet Wallenberg-folklór része.

Léteztek speciális börtönök és táborok különlegesen fontos rabok elrejtésére. Ezek közé tartozott a vlagyimirin kívül a moszkvai Butirka, ahol ugyancsak többen látták Wallenberget az évtizedek folyamán.

NINA LAGERGREN, Wallenberg féltestvére Budapesten, 2003-ban

Az elmegyógyintézetek szála fogas kérdés. Az MGB vallatási módszerei sok esetben vezettek visszafordíthatatlan agyi vagy mentális sérülésekhez. Egy pszichiátria ráadásul védett hely. Épp annyira zárt, mint a börtönök, és külföldön kevésbé ismert. Visszatérő eleme ezeknek az emlékezéseknek, hogy az ott látott „Wallenberg" rossz állapotban volt, nem tudta magáról, hogy kicsoda. De ha ez így volt, honnan tudhatjuk, hogy ezek az emlékezések valóban rá vonatkoznak? Elképzelhető, hogy az őt eltüntető MGB saját nevén szállította elmegyógyintézetbe? Nemigen. De akkor hogyan ismerte fel a betegben Wallenberget a vizsgálóorvos, a személyzet, ha ő maga bemutatkozni nem tudott? Nincs közelebbi adatunk, ami megválaszolhatná ezeket a kérdéseket...

Az eltüntetett ember eltüntetett emlékműve

1945 őszén alakult meg a Wallenberg Bizottság, amely azt tűzte ki célul, hogy könyvkiadással és szoborállítással emlékezik meg a svéd diplomata budapesti tevékenységéről. Az emlékművet a XIII. kerületi Szent István-parkban, a nemzetközi gettó védett házainak közvetlen szomszédságában kívánták felállítani, a szobor megalkotására Pátzay Pált kérték fel. A költségeket közadakozásból akarták fedezni, de a pengő hiperinflációja, a forint bevezetése és sok egyéb anyagi nehézség miatt csak 1948 novemberére készült el az emlékmű. A hatalmas kígyóval felemelt bottal harcoló meztelen férfialak három méter magas talapzaton állt, a posztamens szélesebbik oldalába Wallenberg bronzból öntött féldomborművét – szintén Pátzay munkáját – helyezték el.

Az emlékmű felavatását a bizottság 1949. január 17-ére, Wallenberg elhurcolásának évfordulójára tervezte, de a polgármesteri hivatal pénzhiányra hivatkozva ezt elutasította. Végül a szobrot márciusban felállították, az avatóünnepséget pedig április 10-ére hirdették meg. Annak a vasárnapnak a hajnalán azonban az emlékművet ismeretlenek ledöntötték. Hatvany Lajos író, irodalomtörténész közeli lakásának ablakából látta a szobordöntést, és telefonon értesítette Pátzayt, aki a helyszínre sietett, ám a megsérült szobrot és a talapzat darabjait addigra elszállították. Noha a végrehajtók – mint több korábbi szobordöntés esetében – ismeretlenek maradtak, utóbb egyértelművé vált, hogy az emlékművet Moszkva óhajára távolították el.

Ennek ellenére Pátzay 1950-ben kiállította a kijavított szobrot – természetesen nem utalva Wallenberg személyére. Az immár „Kígyóölő" című alkotás a fasizmus elleni harc jelképeként kelt új életre, majd 1953-ban a debreceni Biogal gyógyszergyár előtt kapott helyet. Így minden történelmi-politikai jelentéstől megfosztva a betegség elleni küzdelem szimbólumává vált. (Ebben a kontextusban egy másolatát 1974-ben Budapesten, a radiológiai klinika épületénél állították fel.)

Amikor az 1980-as évek második felében Wallenberg emléke újból megjelenhetett a nyilvánosságban, az utóbbi szobor lábánál a svéd embermentőre utaló táblát helyeztek el. Addigra azonban Budapesten állt már egy másik Wallenberg-emlékmű, amelyet Nicolas Salgo budapesti amerikai nagykövet rendelt Varga Imre szobrászművésztől. Ez először a nagyköveti rezidencia kertjében kapott helyet, majd 1987 áprilisában erőteljes diplomáciai nyomásra köztérre – a II. kerületi Szilágyi Erzsébet fasorba – kerülhetett.

A Pátzay-féle emlékmű visszaállítása már a rendszerváltás idején felmerült. Mivel a debreceni gyógyszergyár ragaszkodott az eredeti szoborhoz, saját költségén másolatot készíttetett róla. A rekonstruált talapzattal újraalkotott emlékművet (Györfi Sándor és Marosits István szobrászművészek, valamint Rajk László építész munkája) 1999. április 18-án avatták fel eredeti helyén, a Szent István-parkban.

SOMOGYI KÖNYVTÁR 1881 SZEGED

AZ EREDETI EMLÉKMŰ SZOBORALAKJA DEBRECENBEN, a mai, immár Wallenbergre utaló feliratot viselő talapzaton

Irodalom

Anger, Per: *Raoul Wallenberggel Budapesten. Visszaemlékezések a háborús évek Magyarországára.* Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1999.

Bodor Pál: „Az utolsó találkozás Raoul Wallenberggel". *Magyar Hírlap,* 1987. ápr. 11.

Bokor Péter: „Mikor tűnt el Raoul Wallenberg?" *Élet és Irodalom,* 1988. 42. sz.

Bondor Vilmos: *A Mikó-rejtély. Mikó Zoltán és Raoul Wallenberg kapcsolata a magyar ellenállásban, 1944–1945.* Püski, Budapest, 1995.

Botos János: „Raoul Wallenberg magyarországi kapcsolatrendszere". In: [szerk. Botos János és Kovács Tamás]: *Üldöztetés, embermentés, újrakezdés: tudományos emlékülések 2007. április 12. és május 8.* p. 8–46. Holokauszt Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény Közalapítvány, Budapest, 2007.

Ember Mária: *Wallenberg Budapesten.* Városháza, Budapest, 2000.

Erdei Gyöngyi: „Raoul Wallenberg és a Hazai Bank: mozaikképek a budapesti mentőakciókról". In: [szerk. Erdei Gyöngyi, Nagy Balázs] *Változatok a történelemre: tanulmányok Székely György tiszteletére.* p. 411–424., ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest, 2004.

Fenyvesi, Charles – Pope, Victoria: „The Angel Was a Spy – New evidence: Sweden's Raoul Wallenberg was a U.S. espionage asset". *U.S. News & World Report,* 1996. május 13. http://www.raoulsfate.org/USNews%20angel%20was%20a%20spy.htm

Forgács Gábor: *Emlék és valóság: mindennapjaim Raoul Wallenberggel.* Kolor Optika, Budapest, 2006.

Gazsi József: *Akit Mózesként tiszteltek: feltevések egy politikai krimi hátteréhez, avagy Töprengés Raoul Wallenberg balsorsáról.* Raoul Wallenberg Alapítvány, Budapest, 1995.

Hertelendy László: „Miért tűnt el Raoul Wallenberg?" Riporter ifj. Bihari László, *Kapu,* 1989. 6. sz.

Jangfeldt, Bengt: *Raoul Wallenberg élete.* Fordította: Tótfalusi István. Park, Budapest, 2013.

Kovács Gellért: *Alkonyat Budapest felett – Az embermentés és ellenállás története 1944–1945-ben.* Libri, Budapest, 2014.

Lajos Attila: *Raoul Wallenberg – mítosz és valóság.* Minerva, Budapest, 2007.

Lévai Jenő: *Raoul Wallenberg regényes élete: a budapesti svéd királyi követség 1944–45. évi mentőtevékenységének hiteles története.* Magyar Téka, Budapest, 1948 (új kiadás: ÁKV–Maecenas, 1988).

Marton, Kati: *Wallenberg.* Corvina, Budapest, 2012.

Murányi Gábor: Wallenberg-emlékművek Budapesten; http://nemzetisegek.hu/repertorium/2012/02/belivek_40-44.pdf

Nagy Sz. Péter: „Raoul Wallenberg nevével". *Magyarország,* 1989. 2. sz.

Pótó János: „A Wallenberg-emlékmű". *História,* 1984. 1.

Róbert Péter: *„Védett" házak – Raoul Wallenberg tevékenysége kerületünkben.* József Attila Művelődési Központ Helytörténeti Gyűjtemény Klub, Budapest, 1999.

Szél Erzsébet: *Wallenberg Budapesten.* Ifjúsági Lapkiadó, Budapest, 1989.

Szita Szabolcs: *Raoul Wallenberggel Moszkváig – Langfelder Vilmos élete és családtörténete.* Aura, Budapest, 2011.

Szita Szabolcs: *A hiányzó ember. Raoul Wallenberg, a humánum lovagja.* Hetek, Budapest, 2014.

Tartalom

Bevezető 4

Útkeresés 6

Wallenberg Budapesten 12

A fogság első napjai 20

Wallenberg „kémregénye" 24

Beszervezés vagy fogolycsere? 34

Wallenberg, a „túlélő" 40

Irodalom 46

A sorozat főszerkesztője Csorba László

Szerkesztő Nádori Attila

Képszerkesztő Török Ágnes

A térképeket készítette Nagy Béla

Kiadói programvezető Szuba Jolanta

Kiadói programkoordinátor Balázsi Szilvia

A képek forrása
123RF, BTM Kiscelli Múzeum Fényképgyűjtemény,
Bundesarchiv, (Bild 146-2007-0058; 28–29. o.)
CULTiRiS Kulturális Képügynökség, Europress Fotóügynökség/AFP – Getty Images,
fortepan.hu, Holokauszt Emlékközpont Gyűjtemény, Library of Congress,
Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár, MTI Fotóbank,
Ronald Reagan Presidential Library, Sputnik Images/Rossiya Segodnya,
Svéd Királyság Külügyminisztériuma, United States Holocaust Memorial Museum,
University of Michigan, Ullein-Reviczky Antal Alapítvány, Wikimedia

ISBN 978-963-09-8462-1

Minden jog fenntartva

© Bern Andrea 2016
© Kossuth Kiadó 2016

Felelős kiadó Kocsis András Sándor
a Kossuth Kiadó Zrt. elnök-vezérigazgatója
A kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja

Műszaki vezető Papp Miklós
Műszaki koordinátor Winter Angéla
Korrektor Török Mária
Nyomdai előkészítés Veres Ildikó
Képkidolgozás GMN-Color Digital Kft.

A nyomtatás és a kötés a debreceni nyomdászat több mint
négy évszázados hagyományait őrző Alföldi Nyomda Zrt. munkája
Felelős vezető György Géza vezérigazgató

www.kossuth.hu / e-mail: kiado@kossuth.hu

A MAGYAR TÖRTÉNELEM REJTÉLYEI

A SZENT KORONA – TÓTH ENDRE

SISI-LEGENDÁK – F. DÓZSA KATALIN

KI BOMBÁZTA KASSÁT? – ROMSICS IGNÁC

PETŐFI HALÁLA – HERMANN RÓBERT és KOVÁCS LÁSZLÓ

MIKOR VOLT A HONFOGLALÁS? – FODOR ISTVÁN

AZ ÁRPÁD-HÁZI KIRÁLYSÍROK – BICZÓ PIROSKA

A NAGYSZENTMIKLÓSI KINCS – BÁLINT CSANÁD

A ZICHY-GYÉMÁNTOK – HERMANN RÓBERT

BÁTHORY ERZSÉBET – BŰNÖS VAGY ÁLDOZAT? – VÁRKONYI GÁBOR

MÁTYÁS, A RENESZÁNSZ KIRÁLY – BUZÁS GERGELY

AZ OSTROMLOTT BUDAPEST KÉT TITKA – UNGVÁRY KRISZTIÁN

AZ ÁRPÁD-HÁZ KIHALÁSA – ZSOLDOS ATTILA

A BUJDOSÓ RÁKÓCZI – TÓTH FERENC

KÁROLYI, A VÖRÖS GRÓF – HAJDU TIBOR

WALLENBERG ELTŰNÉSE – BERN ANDREA

A SZÁMŰZÖTT RÁKOSI – FEITL ISTVÁN

A MOHÁCSI VÉSZ – B. SZABÓ JÁNOS

KUFSTEIN, A MEGTORLÁSOK JELKÉPE – FÓNAGY ZOLTÁN

SZÉCHENYI DÖBLINGBEN – CSORBA LÁSZLÓ

TRIANON – ZEIDLER MIKLÓS

KOSSUTH KIADÓ

www.kossuth.hu | kiado@kossuth.hu

1490 Ft

